



ปฏิจจนุสบาทจากพระโขนง

หมวดที่ ๗

ว่าด้วย โทษของการไม่รู้และอานิสงส์
ของการรู้ปฏิจจนุสบาท

จิตต์วักเป็นปม
เพราะไม่เห็นแจ้งปฏิจจนุสบาท

พระอานนท์ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “นาคัจฉริย พระเจ้าข้า! ไม่เคยมีแล้ว พระเจ้าข้า! ข้าพระพุทธองค์ผู้เจริญ! ก็ปฏิจจนุสบาทนี้ เขาว่าคือกันว่าเป็นธรรมลักขัย ดูท่าทางราวกับว่า เป็นธรรมลักขัย แต่ปรากฏว่าข้าพระองค์เหมือนกับเป็นธรรมคัน ๆ”.

ดูก่อนอานนท์! อย่างกล่าวอย่างนั้น. ดูก่อนอานนท์! อย่างกล่าว
อย่างนั้น. ก็ปฏิจจนุสบาทนี้ ลักขัยด้วย มีลักษณะเป็นธรรมลักขัยด้วย. ดูก่อน

๑. สูตรที่ ๑๐ บุคกรวรรค ขกิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๖๖/๑๑๑/๒๒๕, วรรคที่พระอานนท์ ตักขมาสทัมมมณเฑณ.

๓๓๕



อานนท์! เพราะไม่รู้ เพราะไม่รู้ตามลำดับ เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมคือ ปฏิจลสมุปบาทนี้ (จิตของ) หมู่สัตว์นี้ จึงเป็นเหมือนกลุ่มตัวยุง ยุงเหยิงเหมือนความยุ่ง ของกลุ่มตัวยุงที่หนาแน่นไปทั่วปม พันกันยุ่งเหมือนเชิงหม้ายมูชะและหม้ายปัพพะชอย่างนี้; ย่อมไม่ล่วงพ้นซึ่งสงสาร ที่เป็นอนาย ทุกคติ วินิบาต ไปได้.

ดูก่อนอานนท์! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปรกตเห็นโดยความเป็นอัสสาหะ (นารัก นานิยติ) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน^๑อยู่ คัดเหยียดเจริญอย่างทั่วถึง เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเวทะทุกขะ โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : การเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งต้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ดูก่อนอานนท์! เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ มีรากถึงลงไปเบื้องล่างด้วย มีรากแผ่ไปรอบๆ ด้วย; รากทั้งหลายเหล่านั้น ล้วนแต่คูดั่งโอชะขึ้นไปเบื้องบน. ดูก่อนอานนท์! เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่ซึ่งมีอาหารอย่างนั้น มีเครื่องหล่อเลี้ยง อย่างนั้น พึงตั้งอยู่ได้ ตลอดกาลยาวนาน, ชลันฉันโค; ดูก่อนอานนท์! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปรกตเห็นโดยความเป็นอัสสาหะ (นารัก นานิยติ) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่ คัดเหยียดเจริญอย่างทั่วถึง ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเวทะทุกขะ โทมนัสอุปายาส

๑. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน หรืออุปาทานนิยธรรม ได้แก่รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ (ขุ.ธ.ค. ๑๘/๒๐๒/๓๐๕); คา, หุ, ขณฺณ, ลินฺ, กาย, ใจ (ส.พ.ส. ๑๘/๑๑๐/๑๖๐); รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, อัมมารมณเฑ (ส.พ.ส. ๑๖/๑๓๖/๑๕๐).

ทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

(ปฏิบัติภพธัมมฝ่ายตรงกันข้าม)

ลูกอนาถนที! เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปรกติเห็นโดยความเป็นอาหินะ (โทษอันต่ำทราม) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมคับ. เพราะมีความคับแห่งตัณหา จึงมีความคับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความคับแห่งอุปาทาน จึงมีความคับแห่งภพ; เพราะมีความคับแห่งภพ จึงมีความคับแห่งชาติ; เพราะมีความคับแห่งชาตินั้นแล ชรามณะ โสกะปริเวทะทุกชะโหม่นสอุปายาสทั้งหลาย จึงกับสัน : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

ลูกอนาถนที! เปรียบเหมือนคนไม้ใหญ่มีอยู่ ลำคานั้น บุรุษพึงถือเอาขอบและตะกร้ามาแล้ว บุรุษนั้น พึงตัดต้นไม้ที่โคน กรันคัตที่โคนแล้ว พึงซุกเขวaze กรันซุกเขวazeแล้ว พึงรื้อขึ้นซึ่งรากทั้งหลายแม้ที่สุดเพียงเท่าก้านแฝก. บุรุษนั้นตัดต้นไม้เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ กรันคัตเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่แล้ว พึงผ่า; กรันผ่าแล้ว พึงกระทำให้เป็นซีกๆ; กรันกระทำให้เป็นซีกๆแล้ว พึงฝังให้แห้งในสมและแตก; กรันฝังให้แห้งในสมและแตกแล้ว ย่อมเผาด้วยไฟ; กรันเผาด้วยไฟแล้ว พึงกระทำให้เป็นขี้เถ้า; กรันกระทำให้เป็นขี้เถ้าแล้ว ย่อมโปรยไปตามลม อันพัดจัด หรือว่าพึงให้ลอยไปในกระแสน้ำอันเชี่ยว. ลูกอนาถนที! ด้วยการกระทำอย่างนี้แล ต้นไม้ใหญ่นั้น ก็จะพึงเป็นต้นไม้มีรากอันขาดแล้ว เหมือนต้นตาลที่ถูกทำลายแล้วที่ขั้วแห่งยอดถึงแล้วซึ่งความไม่มีไม้เป็น มีความไม่งอกอีกต่อไปเป็นธรรมภา, ข้อนั้นฉันใด; ลูกอนาถนที! ข้อนั้นฉันนั้น : เมื่อภิกษุเป็นผู้มีปรกติเห็นโดยความเป็นอาหินะ (โทษอันต่ำทราม) ในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมคับ. เพราะมี

ความคับแห่งคณหา จึงมีความคับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความคับแห่งอุปาทาน จึงมีความคับแห่งภพ; เพราะมีความคับแห่งภพ จึงมีความคับแห่งชาติ; เพราะมีความคับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเวระทุกขะโทยนสอูบาสทังหลาย จึงกับสัน : ความคับลงแห่งกองทุกขะทั้งสนัน ย่อมมี ค้วยอาการอย่างนั้น, ทั้งนั้น แล.

ผู้ไม่รู้ปฏิจลสมุปบาท โดยอาการแห่งอริยสัจสี่ ไม่สามารถก้าวล่วงปฏิจลสมุปบันธรรม^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งชรามรณะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชรามรณะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งชรามรณะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งชรามรณะ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา จักก้าวล่วงชรามรณะเสียได้ แล้วดำรงอยู่ กังหันหรือ นั้นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งชาติ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งชาติ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งชาติ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา จักก้าวล่วงชาติเสียได้ แล้วดำรงอยู่กัณหันหรือ นั้นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้.

๑. สุตตะที่ ๑๐ อสฬลวรรค เบญจสัจจสูตร นิทาน. ว. ๑๖/๕๔/๕๖, พระไตรปิฎกไทยที่สวน ที่ระควัน

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง
ซึ่งภพ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งภพ, ไม่รู้
ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งภพ; สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นหนา จักกล่าวล่วงภพเสียได้ แล้วดำรงอยู่ กังนัหรือ นันไม่ ใ้ฐานะที่จักมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง
ซึ่งอุปาทาน, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือ
แห่งอุปาทาน, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน;
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา จักกล่าวล่วงอุปาทานเสียได้ แล้วดำรงอยู่ กังนัหรือ
นันไม่ ใ้ฐานะที่จักมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง
ซึ่งคณหา, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งคณหา, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่ง
คณหา, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งคณหา; สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา จักกล่าวล่วงคณหาเสียได้ แล้วดำรงอยู่ กังนัหรือ นันไม่ ใ้
ฐานะที่จักมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง
ซึ่งเวทนา, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่ง
เวทนา, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งเวทนา; สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา จักกล่าวล่วงเวทนาเสียได้ แล้วดำรงอยู่ กังนัหรือ นันไม่
ใ้ฐานะที่จักมีได้.

ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง **ย่อมไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งผัสสะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัจให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ; สมณะพราหมณ์เหล่านั้นหนา **จักกล่าวถึงผัสสะเสียได้ แล้วดำรงอยู่** ทั้งนั้นหรือ **นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้.**

ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง **ย่อมไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งสพายตนะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสพายตนะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัจให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสพายตนะ; สมณะพราหมณ์เหล่านั้นหนา **จักกล่าวถึงสพายตนะเสียได้ แล้วดำรงอยู่** ทั้งนั้นหรือ **นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้.**

ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง **ย่อมไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งนามรูป, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งนามรูป, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัจให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งนามรูป; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา **จักกล่าวถึงนามรูปเสียได้ แล้วดำรงอยู่** ทั้งนั้นหรือ **นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้.**

ทูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง **ย่อมไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งวิญญาณ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัจให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนา **จักกล่าวถึงวิญญาณเสียได้ แล้วดำรงอยู่** ทั้งนั้นหรือ **นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้.**

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น **อ่อมไม่รู้ทั่วถึง** ทั้งสังขารทั้งหลาย, **ไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, **ไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งความดับ ไม่เหลือแห่งสังขาร, **ไม่รู้ทั่วถึง** ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **จักถ่วงลงสังขารทั้งหลายเสียได้** แล้วดำรงอยู่ ทั้งนั้นหรือ **นั่นไม่ใช่ฐานะที่จักมีได้**.

**สำหรับผู้ที่ไม่สามารถเข้าใจปัจฉิมาอุปมาพ
ยึดถือกายเป็นตัวตน ยังคิดว่ายึดถือจิตเป็นตัวตน**

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้มีใจสับสนแล้ว จะพึงเบือนหน้าไต่บ้าง พึงกลายกำหนดไต่บ้าง **พึงปล่อยวางไต่บ้าง** ในกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหากุศลทั้งสี่. ข้อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนั้นเพราะเหตุว่า การก่อขึ้นกิตติ การสลายลงกิตติ การอุกฤษฏ์ครองกิตติ การทอดทิ้งซากไว้กิตติ แห่งกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหากุศลทั้งสี่ **อ่อมปรากฏอยู่**. เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้มีใจสับสนแล้ว จึงเบือนหน้าไต่บ้าง จึงกลายกำหนดไต่บ้าง จึงปล่อยวางไต่บ้าง ในกายนั้น. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสิ่งที่เรียกกันว่า "จิต" กิตติ ว่า "มโน" กิตติ ว่า "วิญญาณ" กิตติ บุคคลผู้มีใจสับสนแล้ว ไม่อาจจะเบือนหน้า ไม่อาจจะกลายกำหนด **ไม่อาจจะปล่อยวาง** ซึ่งจิตนั้น. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้เพราะเหตุว่า สิ่งที่เรียกว่าจิตเป็นเช่นนั้น เป็นสิ่งที่บุคคลผู้มีใจสับสนแล้ว ได้ถึงพบแล้วด้วยตนเอง ได้ยึดถือแล้วด้วยทวิฐานะโดยความเป็นตัวตน มาตลอดกาลช้านานว่า "นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา" ดังนี้;

๔. สูตรที่ ๑ มหาวรรค อภิธมมสังยุตต์ ปิณฑ. ส. ๔๖/๑๑๔/๒๓๐, ภริยวาทิกษุทั้งหลาย ที่เขตรวัน.

เพราะเหตุนี้ บุคคลผู้มีได้สัจแล้ว จึงไม่อาจจะเบื่อหน่าย ไม่อาจจะกลายกำหนด ไม่อาจจะปล่อยวาง ซึ่งสิ่งที่เรียกว่าจิตเป็นต้นนั้น.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลผู้มีได้สัจแล้ว จะพึงเข้าไปยึดถือเอาภยันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่ โดยความเป็นตัวตน ยังคิดว่า. แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิตโดยความเป็นตัวตน ไม่ดีเลย. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้อนี้เพราะเหตุว่า ภยันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้งสี่ ดำรงอยู่ มีหนึ่งบ้าง สองบ้าง สามบ้าง สี่บ้าง ห้าบ้าง สิบบ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง สี่สิบบ้าง ห้าสิบบ้าง ร้อยบ้าง เกินกว่าร้อยบ้าง ปรากฏอยู่. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วน สิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” ก็คือ ว่า “มโน” ก็คือ ว่า “วิญญาณ” ก็คือ นั้น ดวงอันเกิดขึ้น ดวงอันดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือน วนร เมื่อเหี่ยวไปอยู่ในน้ำใหญ่ ย่อมจับกังไม้ : ปล่อยกังนั้น จับกังอื่น ปล่อยกังที่จับเดิม เหนียวกังอื่น เช่นนี้เรื่อย ๆ ไป, ข้อนี้ฉันใด; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” ก็คือ ว่า “มโน” ก็คือ ว่า “วิญญาณ” ก็คือ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ดวงอันเกิดขึ้น ดวงอันดับไป ตลอดวัน ตลอดคืน.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในเรื่องที่กำลังว่านี้ คริยสาวกผู้ได้สัจแล้ว ย่อมกระทำในใจโดยแยบคายเป็นอย่างดี ซึ่งปฏิธมปัญหานี้แต่ขอ ทังนี้ว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งจึงมี; เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งจึงเกิดขึ้น. เพราะสิ่งไม่มี สิ่งจึงไม่มี; เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งจึงดับไป : ข้อนี้ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะมี อวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย; เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; ฯลฯ ฯลฯ เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะ-

ทุกชะโหม่นสุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นควบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสนน ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้.

เพราะความจางคลายคับไปโดยไม่เหลือแห่งวิชานันนั้นเทียว, จึงมีความคับแห่งสังขาร; เพราะมีความคับแห่งสังขาร จึงมีความคับแห่งวิญญาณ; ฯลฯ....; เพราะมีความคับแห่งชาตินั้นแล ชรามณะ โสกะปริเทวะทุกชะโหม่นสุปายาสทั้งหลาย จึงคับสน : ความคับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสนน ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้”.

ก่อนนภิกขุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในเวทนา, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในสัญญา, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในสังขารทั้งหลาย, ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด; เพราะความคลายกำหนัด ย่อมหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว” ดังนี้. เธอย่อมรู้จักว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์ อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก”, ดังนี้ แล.

ทฎฐิและการทงลงนทฎฐิ เนองมาจากกรยคชงนธทงหา

[๑. อคทา-ชคณินาณฎฐิ]^๑

ก่อนนภิกขุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมียุทธนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะบักใจเข้าไปสู่อะไร บุคคลจึงตามเห็นว่า “นั่นของเรา, นั่นเป็นเรา, นั่นเป็นตัวตนของเรา”. ทั้งนี้?

๑. สูตรที่ ๒ ทฎฐิวารก ขันธสังขลล์ ขนธ. ส. ๑๘/๒๒๑/๓๔๗, ครตักกภิกษุทั้งหลาย ที่เชกวัน.

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบอุทวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ธรรมทั้งหลายของพราหมณ์หรือที่ มีพระผู้มีพระภาคเจ้ามีอยู่ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหรือ ขอให้ยอรรอแห่งภิกษุทั้งหลาย จงแจ้งแจ้งพระผู้มีพระภาคเจ้าเองเถิด ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังตัวกันแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแลมีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะปักใจเข้าไปสู่รูป บุคคลจึงตามเห็นว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา แต่ทำไมเข้าไปยึดถือซึ่งสิ่งนั้นแล้ว เขาจะตามเห็นได้ใหม่ว่า “นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา” ดังนี้? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”).

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีลักษณะการยึดมั่น, ครอบงำ, และภิกษุทั้งหลายควรพิจารณาอย่างเดียวกันทุกตัวอักษรภายในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งอันแต่ละอันนี้ เท่านั้น.)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้ตรัสแล้ว เห็นอสังขารนี้ ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในรูป, แม้ในเวทนา, แม้ในสัญญา, แม้ในสังขารทั้งหลาย, แม้ในวิญญาณ. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด; เพราะความคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้นว่า “หลุดพ้นแล้ว” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำให้เสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

[๒. ลัทธิปฏิญญา (ธรรมตา)]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่อะไร ทุฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “อิตตา (ตน) กัณณัน ; โลกกัณณัน ;
เรานันละไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง (นิจฺจ) ยังยืน (อฺวิ) เที่ยงแท้ (สฺสโต) มีความไม่
แปรปรวนเป็นธรรมดา (อวิปริตฺตมมฺโม)” ดังนี้ :

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ชรรพทั้งหลายของพวกเขา
จำพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมค มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พัก มีพระ
องค์ผู้เจริญ! เป็นการขอแล้วหนอ ขอให้บรรพแห่งภิกษุเหล่านั้น ทรงจำแนกพระผู้มีพระภาคเองเกิด
ภิกษุทั้งหลายได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเตือนให้ภิกษุ
ทั้งหลายเหล่านั้นตั้งใจฟังด้วยดีแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแต่ มีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป เพราะ
ปักใจเข้าไปสู่รูป ทุฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “อิตตา กัณณัน โลกกัณณัน เรานันละ
ไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยังยืน เที่ยงแท้ มีความไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ?
รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือ
เป็นสุขเล่า ? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา แต่ทำไมเข้าไปยึดถือซึ่งสิ่งนั้นแล้ว ทุฏฐิอย่างนี้ จะเกิดขึ้นได้ใหม่ว่า
“อิตตาก็อณัน โลกก็อณัน เรานันละไปแล้ว จักเป็นผู้เที่ยง ยังยืน เที่ยงแท้ มีความ
ไม่แปรปรวนเป็นธรรมดา” ดังนี้ ? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”).

๑. สุตตที่ ๓ ทุฏฐิวรรค ชนฺดสังยุตต์ ๖๔๖, ๖๔๗/๒๒๒/๓๔๐, ๓๔๑ ว่าด้วยภิกษุทั้งหลาย ที่เชกควิน.

(ในกรณีแห่งเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีตัณหาที่ตรัส, ทวารฐาน, และพวกภิกษุ
พุทธศาสนิกชนอย่างเดียวกันทุกชั่วชีวิตกับในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแค่เพียงชื่อแห่งขันธ์แต่ละขันธ์ เท่านั้น.)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่าย
แม้ในรูป, แม้ในเวทนา, แม้ในสัญญา, แม้ในสังขารทั้งหลาย, แม้ในวิญญาณ. เมื่อ
เบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด; จึงหลุดพ้น; เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้นว่า “หลุดพ้นแล้ว” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัด
อย่างนี้ว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำให้เสร็จแล้ว,
กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

[๓. อุเบกขาทิฏฐิ (ธรรมคา)]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร
เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร ทิฏฐิจึงเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า “เราไม่พึงมีด้วย ของเราไม่พึงมีด้วย
เราจักไม่มี ของเรจักไม่มี” ดังนี้. ... ฯลฯ ...

(ข้อความตรงนี้จะขยายไว้ที่นี่ เหมือนกับข้อความในทิฏฐิที่ ๑ ที่ ๒ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุ
ทั้งหลายเหล่านั้น กราบพระสงฆ์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ชรรวมทั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์” ...
ไปจนจบข้อความ ด้วยคำว่า... “อริยสาวกนั้นย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว,
กิจที่ควรทำได้กระทำให้เสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้”. เป็นข้อความซึ่งเหมือนกัน
ทุกถ้อยคำอีก ชนเหล่าที่ข้อความ มิได้แตกต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งทิฏฐิแต่ละทิฏฐิ เท่านั้น.)

[๔. มิจฉาทิฏฐิ]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร
เพราะปักใจเข้าไปสู่อะไร มิจฉาทิฏฐิ จึงเกิดขึ้น. ... ฯลฯ ...

๑. สูตรที่ ๕ ทิฏฐิวรรค ขันธสังยุตต์ ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๒๓/๓๕๒, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตะวัน.

๒. สูตรที่ ๕ ทิฏฐิวรรค ขันธสังยุตต์ ขนฺธ. ส. ๑๗/๒๒๔/๓๕๔, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตะวัน.

ว่าด้วยโทษและอนิสงส์เกี่ยวกับปฏิจรรยา

๓๘๗

(ข้อความตรงที่ละปะยาสไว้นี้ เหมือนกับข้อความในปฏิฐิติ ๕ ที่ ๒ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบหลั่งวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อรรททั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์”... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาตสันแล้ว, พระมจรรยอันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้”. เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งปฏิฐิติแต่ละปฏิฐิติเท่านั้น.)

[๕. สักกาทิฐิติ]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะบ่ใส่ใจเข้าไปสู่อะไร สักกาทิฐิติ จึงเกิดขึ้น? ... ฯลฯ

(ข้อความตรงที่ละปะยาสไว้นี้ เหมือนกับข้อความในปฏิฐิติ ๑ ที่ ๒ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบหลั่งวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อรรททั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์”... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาตสันแล้ว, พระมจรรยอันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้”. เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งปฏิฐิติแต่ละปฏิฐิติ เท่านั้น.)

[๖. อัคคานุปฏิฐิติ]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะบ่ใส่ใจเข้าไปสู่อะไร อัคคานุปฏิฐิติ จึงเกิดขึ้น? ... ฯลฯ

(ข้อความตรงที่ละปะยาสไว้นี้ เหมือนกับข้อความในปฏิฐิติ ๑ ที่ ๒ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบหลั่งวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! อรรททั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์”... ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ชาตสันแล้ว, พระมจรรยอันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้”. เป็นข้อความซึ่งเหมือนกันทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ต่างกันแต่เพียงชื่อแห่งปฏิฐิติ เท่านั้น.)

๑. สูตรที่ ๖ ปฏิฐิติวรรค อันตสังยุตต์ ขนฺธ. ต. ๑๘/๒๒๕/๓๕๖, สกฺกาทิฐิตินิกาย ที่เชตวัน.

๒. สูตรที่ ๗ อัคคานุปฏิฐิติวรรค อันตสังยุตต์ ขนฺธ. ต. ๑๙/๒๒๖/๓๕๘, สกฺกานุปฏิฐิตินิกาย ที่เชตวัน.

[๗. จัญโฆจนากินเวสวินิพนฺธะ]^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร เพราะ
 บักรใจเข้าไปสู่อะไร ความผูกพันด้วยสังโยชน์และอกนิเวส (ความผูกพันในอารมณ์
 ด้วยกิเลสเป็นเครื่องผูกและทักขิเป็นเครื่องตามเห็น) จึงเกิดขึ้น ? ... ฯลฯ ...

(ข้อความตรงที่ละเลยขาดไว้นี้ เมื่อแก้ไขข้อความในปฏิธมที่ ๑ ที่ ๒ ตั้งแต่คำว่า “ภิกษุ
 ทั้งหมดเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ครรพททั้งหลาย ของพวกข้าพระองค์”...
 ไปจนจบข้อความด้วยคำว่า... “อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า ข้าพเจ้าแล้ว, พระมหาจรรยอันเราอยู่จนแล้ว,
 กิจที่ควรทำได้กระทำเสร็จแล้ว, ก็ขึ้นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้” เป็นข้อความซึ่งเหมือนกับ
 ทุกตัวอักษร จนตลอดข้อความ ตรงกันแต่เพียงชื่อแห่งปฏิธมเท่านั้น.)

[๘. จัญโฆจนากินเวสวินิพนฺธะในสาธเน]^๒

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออะไรมีอยู่หนอ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งอะไร
 เพราะบักรใจเข้าไปสู่อะไร การหยั่งลงสู่ความผูกพันด้วยสังโยชน์และอกนิเวส จึง
 เกิดขึ้น ?

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลวิงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ครรพททั้งหลายของพวก
 ข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นนุส มีพระผู้มีพระภาคเป็นคัมภีร์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นคัมภีร์, ข้าแต่พระองค์
 ผู้เจริญ! เมื่อกะระขอบแล้วหนอ ขอให้บรรพตแห่งภิกษุทั้งหลาย จงแจ้งแจ้งพระผู้มีพระภาคเองเถิด! ภิกษุ
 ทั้งหมดได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงแจ้งไว้” ดังนี้, พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเตือนให้ภิกษุทั้งหลาย
 เหล่านี้แจ้งใจพร้อมแล้ว ได้ตรัสข้อความดังต่อไปนี้ :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อรูปนั้นแล มีอยู่ เพราะเข้าไปยึดถือซึ่งรูป
 เพราะบักรใจเข้าไปสู่รูป การหยั่งลงสู่ความผูกพันด้วยสังโยชน์และอกนิเวส จึงเกิดขึ้น.

๑. สูตรที่ ๘ ทฎฐวรรค จันตสังยุตต์ ม.๑๖, ๕๗/๒๒๖/๓๖๐, สรรพภิกษุทั้งหลาย ทิเชตวัน.

๒. สูตรที่ ๘ ทฎฐวรรค จันตสังยุตต์ ม.๑๖, ๕๗/๒๒๖/๓๖๒, สรรพภิกษุทั้งหลาย ทิเชตวัน.

ก่อนนิกขุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร
รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง? (“ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า”) ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือ
เป็นสุขเล่า? (“เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า”) แม้สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา แต่ทำไมเข้าไปยึดถือซึ่งสิ่งนั้นแล้ว การยังลงสู่ความผูกพันด้วยสังโยชน์
และอภินิเวศ จะเกิดขึ้นได้ไหม? (“ข้อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า”).

(ในกรณีแห่งเวลา: สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีด้วยคำที่ชัด, ตรัสถาม, และพวกนิกขุ
ทูลตอบ อย่างเดียวกันทุกตัวขณิกในกรณีแห่งรูปนี้ ต่างกันแต่เพียงชื่อและระดับระดับเท่านั้น.)

ก่อนนิกขุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อ
หน่ายแม้ในรูป แม้ในเวทนา แม้ในสัญญา แม้ในสังขารทั้งหลาย แม้ในวิญญาณ.
เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะความคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว
ย่อมมีญาณเกิดขึ้นแก่อริยสาวกนั้นว่า “หลุดพ้นแล้ว” ดังนี้. อริยสาวกนั้น ย่อมรู้ชัดว่า
“ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำได้กระทำให้เสร็จแล้ว, กิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ทิฏฐิภูมิกถิกเกิดขึ้น
เพราะปาริภังค์ ๕ อันเป็นกำลังของความยึดมั่นถือมั่น เนื่องมาจากเกิดผัสสะระลอก
อย่างใดอย่างหนึ่งก่อน จึงเกิดการตามเห็น หรือเกิดทิฏฐิขึ้น โดยสมควรแก่ความรู้สึก
ที่จะเกิดขึ้นในใจของบุคคลนั้น ๆ จนสรุปเป็นทิฏฐิได้อีกอย่างหนึ่ง. แม้ก็เป็นอาการแห่ง
ปัญญาสมบูรณ์ที่ซ่อนเร้นอยู่อย่างครบถ้วน แต่ถูกบังด้วยมิจฉัตถทิฏฐินั้น เหนือ
กว่านั้น จึงถือว่า ทิฏฐิและกัฏฐิ ย่อมมีกัมมวิภังค์เจตนา กล่าวคือปัญญาสมบูรณ์บาท
อีกชั้นหนึ่ง.

ไม่วอบคลุมรากฐานแห่งปัจจุจฉสมุปปาทจึงเกิดทุกข์^๑

ทุกข์ก่อนภิกขุทั้งหลาย ! ผัสสสายตนะทั้งหลาย ๖ อย่างเหล่านี้ อันบุคคล ไม่ฝึก
แล้วไม่คัมมครองแล้ว ไม่รักษากแล้ว ไม่สำรวมระวังแล้ว ย่อม เป็นสิ่งนำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์.

ทุกข์ก่อนภิกขุทั้งหลาย ! ผัสสสายตนะทั้งหลาย ๖ อย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า ?
ทยอย่าง นั้นคือ :

ผัสสสายตนะคือจักขุ (ตา) ... วสว ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์ ;
ผัสสสายตนะคือโสต (หู) ... วสว ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์ ;
ผัสสสายตนะคือฆานะ (จมูก) ... วสว ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์ ;
ผัสสสายตนะคือชีวกา (ลิ้น) ... วสว ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์ ;
ผัสสสายตนะคือกาสะ (กาย) ... วสว ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์ ;
ผัสสสายตนะคือมณะ (ใจ) ... วสว ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งทุกข์ ;

ทุกข์ก่อนภิกขุทั้งหลาย ! ผัสสสายตนะทั้งหลาย ๖ อย่างเหล่านี้แล อันบุคคล
ไม่ฝึกแล้ว ไม่คัมมครองแล้ว ไม่รักษากแล้ว ไม่สำรวมระวังแล้ว ย่อม เป็นสิ่งนำมาอย่างยิ่ง
ซึ่งทุกข์.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ผัสสสายตนะทั้งหลายเหล่านี้
เป็นรากฐานหรือคัมมเงื่อนไขของปัจจุจฉสมุปปาทเพราะฝ่ายการปฏิบัติ ดังพระบาลีว่า “เพราะ
อภยิกาด้วย รูปทั้งห้าด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓
ประการนั้น คือผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; ... วสว...” ทั้งนี้เป็นต้น
เพราะฉะนั้น การไม่วอบคลุมผัสสสายตนะ ก็คือการไม่ควบคุมการเกิดแห่งปัจจุจฉสมุปปาท
นั่นเอง จึงเกิดทุกข์.

๑. สุตตวรรค ๑ จฬวรรค สทฺ. ๕. ๑๘/๔๘/๑๒๘.

คนพาลกับบัณฑิตต่างกันโดยหลักปฏิจจสมุปบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อคนพาล มีวิชาเป็นเครื่องห่อหุ้ม ประกอบพร้อมแล้วด้วยคณา, ภายนอกนี้ในลักษณะอย่างนี้ ก็ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว กล่าวคือ มีภายนอกด้วย มีนามรูปอันเป็นภายนอกด้วย (เป็นของคู่กัน). เพราะอาศัยของเป็นคู่ๆ อย่างนี้ ย่อมเกิดผัสสะ เกิดอายตนะถึง ๖ ทางนั้นเหว ซึ่งเมื่อมีการสัมผัสแล้วทั้งหมด หรือแม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง คนพาลก็เสวยสุขและทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เมื่อบัณฑิต มีวิชาเป็นเครื่องห่อหุ้ม ประกอบพร้อมแล้วด้วยคณา, ภายนอกนี้ในลักษณะอย่างนี้ ก็ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว กล่าวคือ มีภายนอกด้วย มีนามรูปอันเป็นภายนอกด้วย (เป็นของคู่กัน). เพราะอาศัยของเป็นคู่ๆ อย่างนี้ ย่อมเกิดผัสสะ เกิดอายตนะถึง ๖ ทางนั้นเหว ซึ่งเมื่อมีการสัมผัสแล้วทั้งหมด หรือแม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง บัณฑิตก็เสวยสุขและทุกข์.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในระหว่างคนพาลกับบัณฑิต ทั้งที่กล่าวมานี้ อะไรเป็นความผิดแปลกแตกต่างกัน อะไรเป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อะไรเป็นเครื่องกระทำให้ต่างกัน ระหว่างคนพาลกับบัณฑิต :

ภิกษุทั้งหลาย! เหล่านี้ กระบพาลจึงวอนว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ทรงทั้งหลายจงพาราข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมุต มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นเวียง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! เป็นการชอบแล้วหนอ ขอให้พระองค์ทรงพาราข้าพระองค์ จงแจ่มแจ้งพระผู้มีพระภาคเถิด! ภิกษุทั้งหลาย! ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้.

๑. สูตรที่ ๔ อาทรรพกร นิทานสังยุตต์ นิทาน, ค. ๑๖/๒๘/๕๘, จดจำว่าภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า “ลูกก่อนิกขุทั้งหลาย! ถ้าอย่างนั้น พวกเธอทั้งหลายจงฟัง, จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวกับ^๕” ดังนี้.

ครั้นลูกก่อนิกขุทั้งหลายเห็น ทูลสนองรับพระพุทธดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสด้วยคำเหล่านี้ว่า :-

ลูกก่อนิกขุทั้งหลาย! เมื่อคนพาล ถูกอวิชาไต่ห่อหุ้มแล้ว ประกอบพร้อมแล้วด้วยค้อนหาโต, ภายนี้ จึงถึงชนพร้อม; อวิชชา^๖นั้น เป็นสิ่งที่คนพาลจะ~~ไม่ได้~~ด้วยค้อนหา^๗นั้น ก็ยังไม่^๘สิ้นรอบ ด้วย. ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุไร? ลูกก่อนิกขุทั้งหลาย! ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุว่า คนพาล^๙ไม่^{๑๐}ได้ประพฤตินุพกรรม^{๑๑}เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ; เพราะเหตุ^{๑๒}นั้น คนพาลจึงเป็นผู้เข้าถึงกาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย. คนพาล^{๑๓}นั้น เป็นผู้เข้าถึงกายอยู่ ย่อมไม่พ้นจากชาติชรา มรณะ โสกะปริเหวะทุกขะ-โทมนัสอุปายาสทั้งหลาย : เรากล่าวว่า ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ ดังนี้.

ลูกก่อนิกขุทั้งหลาย! เมื่อบัณฑิต ถูกอวิชาไต่ห่อหุ้มแล้ว ประกอบพร้อมแล้วด้วยค้อนหาโต, ภายนี้ จึงถึงชนพร้อม; อวิชชา^{๑๔}นั้น เป็นสิ่งที่บัณฑิตจะ~~ได้~~แล้วด้วยค้อนหา^{๑๕}นั้น ก็^{๑๖}สิ้นรอบด้วย. ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุไร? ลูกก่อนิกขุทั้งหลาย! ที่เป็นดังนี้เพราะเหตุว่า **บัณฑิตได้ประพฤตินุพกรรม^{๑๗}เพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์โดยชอบ**; เพราะเหตุ^{๑๘}นั้น บัณฑิตจึงเป็นผู้ไม่เข้าถึงกาย เพราะการแตกทำลายแห่งกาย. บัณฑิต^{๑๙}นั้น เป็นผู้ไม่เข้าถึงกายอยู่ ย่อมพ้นจากชาติชรา มรณะ โสกะปริเหวะทุกขะโทมนัสอุปายาส^{๒๐}ทั้งหลาย : เรากล่าวว่า ย่อมพ้นจากทุกข์ ดังนี้.

ลูกก่อนิกขุทั้งหลาย! นีละ เป็นความผิดแปลกแตกต่างกัน เป็นความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน เป็นเครื่องทำให้ต่างกัน ระหว่างคนพาลกับบัณฑิต กล่าวคือ **ระบบพหุภพหรือวาส^{๒๑} ที่แตกต่างกัน**, ดังนี้ แล.

**เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ
ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้ปฏิจางสมุปบาทโดยนัยที่๑**

ก่อนนิกายทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้
ทั่วถึงซึ่งขรามณะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งขรามณะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง
ความคับไม่เหลือแห่งขรามณะ, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความ
คับไม่เหลือแห่งขรามณะ;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง ชาติ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ย่อมไม่รู้
ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งชาติ, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความ
คับไม่เหลือแห่งชาติ;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง ภพ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ย่อมไม่รู้
ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งภพ, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความ
คับไม่เหลือแห่งภพ;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง อุปาทาน, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน,
ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำ
สัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ;

๑. สูตรที่ ๓ อหรรวรรค นิกายสังยุตต์ นิกาย. ส. ๑๖/๑๗/๓๘, สวรรณนิกายทั้งหลาย ที่เขตนัน.

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง คัณฑา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งคัณฑา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งคัณฑา, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้หลุดถึงความคับไม่เหลือแห่งคัณฑา;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง เวทนา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งเวทนา, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้หลุดถึงความคับไม่เหลือแห่งเวทนา;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง สัมผัส, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสัมผัส, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสัมผัส, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้หลุดถึงความคับไม่เหลือแห่งสัมผัส;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง สฬายณะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสฬายณะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสฬายณะ, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้หลุดถึงความคับไม่เหลือแห่งสฬายณะ;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง นามรูป, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งนามรูป, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้หลุดถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง วิญญาณ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้หลุดถึงความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ;

ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง **สังขาร**ทั้งหลาย, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่ง
สังขาร, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสังขาร, ทั้งย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติ
เครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสังขาร ;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **มิใช่ผู้ที่ควรได้รับ**
การสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ **มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่า** เป็นพราหมณ์ในหมู่
พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง **บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น** จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่ง
ความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าไม่ถึง
และอยู่ ในภฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ปฏิบัติภณห์ ฝ่ายตรงข้าม)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง **ปรามณะ**, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งขรามณะ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง
ความคับไม่เหลือแห่งขรามณะ, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับ
ไม่เหลือแห่งขรามณะ ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง **ชาติ**, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งชาติ, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับ
ไม่เหลือแห่งชาติ ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง **ภพ**, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง
ความคับไม่เหลือแห่งภพ, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือ
แห่งภพ ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง อุปาทาน, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง คณหา, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งคณหา, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งคณหา, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งคณหา ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง เวทนา, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งเวทนา, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งเวทนา ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง ผัสสะ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง สพายชนะ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสพายชนะ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสพายชนะ, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสพายชนะ ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง นามรูป, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความคับไม่เหลือแห่งนามรูป, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง วิญญาณ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ;

ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่ง สังขารทั้งหลาย, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งสังขาร, ทั้งย่อมรู้ทั่วถึงซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งสังขาร ;

ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวะธรรมนี้ ไต่โดยแท้, กันนี้ แล.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ยังมีสูตรอีกสูตรหนึ่ง (สูตรที่ ๔ ทสฬววรรค นิทานสังยุตต์ นิทาน. ๘. ๑๖/๕๓/๕๔.) มีเนื้อความเหมือนกับสูตรข้างบนนี้โดยตลอด ผิดกันเพียงสูตรนี้ใช้คำว่า "ปราณาติ (รู้ทั่วถึง)" สูตรโน้นใช้คำว่า "ปริชานาติ (รู้รอบคอบ)": สำหรับการศึกษาสมปทา.

และยังมีสูตรอีกสูตรหนึ่ง (สูตรที่ ๔ อาฬารวรรค นิทานสังยุตต์ นิทาน. ๘. ๑๖/๑๗/๔๐.) มีใจความเหมือนกับสูตรข้างบนนี้ทุกประการ ผิดกันแต่เพียงว่า ทรงใช้อักษรไวยากรณ์. ตัวอย่างเช่นแทนที่จะตรัสว่า "ขรามณะ, เหตุเกิดขรามณะ, ความดับขรามณะ, ทางถึงความดับขรามณะ", ทรงว่าดังนี้; แต่ได้ใช้คำว่า ขรามณะมาดัดขึ้น ว่า "ธรรม, เหตุเกิดธรรม, ความดับธรรม, ทางถึงความดับธรรม", แล้วจึงขยายความถ้อยคำให้เห็นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่าธรรมนั้นคือขรามณะ ชาติ ภพ....กระทั่งถึง....วิญญาณ สังขาร; โดยตรัสว่า "....ไม่รู้ทั่วถึงธรรมเหล่านี้, เหตุเกิดธรรมเหล่านี้, ความดับธรรมเหล่านี้, ทางถึงความดับธรรมเหล่านี้; ไม่รู้ทั่วถึงธรรมเหล่านี้, เหตุเกิดธรรมเหล่านี้, ความดับธรรมเหล่านี้, ทางถึงความดับธรรมเหล่านี้? ไม่รู้ทั่วถึงขรามณะ, เหตุเกิดขรามณะ, ความดับขรามณะ, ทางถึงความดับขรามณะ;" ... ฯลฯ ... ฯลฯ ...

เช่นนี้เรื่อยไปทุกอาภรณ์ของปัจจุสมุปปาต จนถึงอาภรณ์ที่ ๑๑ คือสังขาร; . แล้วสรุปรวม
ตัวอภิวาตธรรมอีกครั้งว่า “ไม่รู้ทวิณัฏฐธรรมเหล่านี้, เหตุเกิดธรรมเหล่านี้, ความดับธรรม
เหล่านี้, ทางไปถึงความดับธรรมเหล่านี้”; ส่วนความนอกนี้ทั้งก่อนต้นและตอนท้ายเหมือน
กับเนื้อหาของสัจจางามนั้นทุกประการ. แม้ในฝ่ายปฏิบัติหรือหยั่งตรึกกันข้าม ก็ได้
ตรัสไต่ถามถึงทุกคำถามนี้ หากถือว่าเป็นปฏิบัติขณนัยเท่านั้น, การที่ทรงแสดงโดยยกธรรม
ขึ้นมาก่อนเช่นนี้ ลูกศิษย์ ๆ กับว่าประสงค์จะให้เข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าอะไร เรียกว่า
“ธรรม” ถ้าถือว่าได้ดังนี้.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้ชราวมณะโคณนัย^๑

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม
ไม่รู้ทวิณัฏฐซึ่ง **ชราวมณะ**, ย่อมไม่รู้ทวิณัฏฐ ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชราวมณะ, ย่อมไม่รู้ทวิ
ณัฏฐ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชราวมณะ, ย่อมไม่รู้ทวิณัฏฐ ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึง
ความดับไม่เหลือแห่งชราวมณะ; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น
มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่า
เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านี้ จะทำให้แจ้ง
ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
อันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทวิณัฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ปฏิบัติขณนัย)

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนว่าสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ย่อมรู้ทวิณัฏฐซึ่ง **ชราวมณะ**, ย่อมรู้ทวิณัฏฐ ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชราวมณะ, ย่อมรู้ทวิณัฏฐ

๑. สูตรที่ ๑ สมณพราหมณวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๖๖/๑๕๕/๓๐๖, ทวิณัฏฐกถาที่ ๑๕๕ ที่เขตนวัน.

ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งขรามรณะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งขรามรณะ; ถูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้ชาติโคณนัยส์^๑

ถูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง ชาติ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งชาติ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งชาติ; ถูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ต่อไปนี้ เป็นปฏิบัตินัย ฝ่ายพระขาม)

๑. สูตรที่ ๒ สมณพราหมณเวรรท อภิสมยสังยุตต์ นิกาย.ส. ๑๒/๑๕๘/๓๐๘, ทวิตถภิกษุทั้งหลาย ที่เจตวัน.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งชาติ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งชาติ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวะธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขณฺณกัณฺโถการรหรือไมรัภนโคยนธส

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งภพ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งภพ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งภพ; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวะธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ต่อไป เว้นปฏิรจนุบาย ฝ่ายคางขำ)

๑. สูตรที่ ๓ สมณพราหมณวรรค อภิสมณสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๔๘/๑๐๘, ทวีตภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งภพ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้ภิกษุขึ้นแห่งภพ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งภพ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งภพ; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในภิกขุธรรมนี้ ได้โดยแท้, ทั้งนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้อุปาทานโดยนัยนี้

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งอุปาทาน, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้ภิกษุขึ้นแห่งอุปาทาน, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ เข้าถึงแล้วแลอยู่ในภิกขุธรรมนี้ หาได้ไม่.

๑. สุตฺตที่ ๔ สมณพราหมณวรรค ขณฺธมอสังยุตฺตํ นิกาย. ส. ๑๖/๑๕๔/๓๐๘, ตรึงภิกษุทั้งหลาย ที่เขตรวิน.

(ต่อไปนี้ เป็นปฏิบัตินัย ฝ่ายตรงข้าม)

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งอุปาทาน, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งอุปาทาน; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวรรณนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้ศัณฑาโคธนัตถ์^๑

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งศัณฑา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งศัณฑา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งศัณฑา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งศัณฑา; ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่ง

๑. สูตรที่ ๕ สมณพราหมณวรรค อภิธัมมสังยุตต์ นิทาน. ล. ๑๖/๑๕๘/๓๐๘, วรรคภิกษุทั้งหลาย ที่เขาควัน.

ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ต่อไป เป็นปฏิปักขณิก ฝ่ายตรงข้าม)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งตณหา, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งตณหา, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งตณหา, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งตณหา; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับ การสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึง แล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้เวทนาโคธณัสสั

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเวทนา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งเวทนา, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับ

๑. สูตรที่ ๖ สมณพราหมณวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ต. ๑๖/๑๕๘/๓๐๘, ตระกูลภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ไม่เหลือแห่งเวทนา; . คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **มิใช่ผู้**
ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ **ไม่ใช่ผู้**ที่ควรได้รับการสมมติว่า
 เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง **บุคคลผู้ไม่รู้**เหล่านั้น จะทำให้แจ้ง
 ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
 อันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวะธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ก่อนไป เป็นปฏิภาณย์ ฝ่ายตรงข้าม)

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
 ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเวทนา, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, ย่อมรู้ทั่วถึง
 ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำตัวให้ถึงความดับ
 ไม่เหลือแห่งเวทนา; . คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็น
ผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ **ย่อมเป็นผู้**ที่ควรได้รับการสมมติว่า
 เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง **บุคคลผู้รู้ทั่วถึง**เหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้ง
 ซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญา
 อันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวะธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้ศีลสะโคชนธ^๑

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม
 ไม่รู้ทั่วถึง ซึ่ง**ศีลสะ**, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่ง**ศีลสะ**, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง

๑. อรรถที่ ๑ สมณพราหมณวรรค อภิสมณสังยุตต์ นิทาน. ต. ๑๖/๑๕๐/๓๖๘, ศรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชมวัน.

ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความ
คับไม่เหลือแห่งผัสสะ; คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่
ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็น
พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่ง
ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่ง
เอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ก่อนไป เป็นปฏิฆณน้อย ฝ่ายตรงข้าม)

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อม
รู้ทั่วถึง ซึ่งผัสสะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความ
คับไม่เหลือแห่งผัสสะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือ
แห่งผัสสะ; คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับ
การสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์-
ในหมู่พราหมณ์, อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์
แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึง
แล้วแลอยู่ ในทิวฐธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ

๕ ขณยกับการรู้หรือไม่รู้สฬายคณะโคณนยส

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่
รู้ทั่วถึง ซึ่ง สฬายคณะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสฬายคณะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง

๑. ศุภบท ๘ สมณพราหมณวรรค อภิสมณสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๕๘/๓๐๖. สรรคภิกษุทั้งหลาย ๖ เรขวัน.

ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสหายชนะ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสหายชนะ; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้สมควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ มิใช่ผู้สมควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันเนื่องเข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ต่อไปนี้ เป็นปริกษกษณีย์ คำกรวยข้าม)

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง สหายชนะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสหายชนะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสหายชนะ, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสหายชนะ; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้สมควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้สมควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ของเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันเนื่องเข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิฏฐธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้นามรูป โดยนัยที่ ๑

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่ง นามรูป, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง

๔. สุตที่ ๔ สมณพราหมณวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. พ. ๑๖/๔๔๔/๓๐๘. สารัตถ์ภิกษุทั้งหลาย ที่เรากล่าว.

ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งนามรูป, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ** ในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ในทิฏฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ปฏิบัติภณ)

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง นามรูป, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งนามรูป, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ในทิฏฐธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ

ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้ วิญญาณโคธณขันธ์

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่ง วิญญาณ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง

๑. สุตตที่ ๑๐ มหอปรรพชาวรรค อภิธมมสังยุตต์ นิกาย. พ. ๑๖/๑๔๕/๓๐๔, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งวิญญาน, ย่อมไม่รู้ทั่วถึงซึ่ง ข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งวิญญาน; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น **มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ** ในหมู่แห่งสมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง **บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น** จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในภุมมธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ปฏิบัติจนเฝ้า)

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง **วิญญาน**, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาน, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งวิญญาน, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งวิญญาน; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ **ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะ** ในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง **บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น** ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในภุมมธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

เป็นสมณะหรือไม่เป็นสมณะ ขึ้นอยู่กับความรู้หรือไม่รู้สังขารโดยนัยที่๑

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่ง **สังขาร**ทั้งหลาย, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ย่อมไม่

๑. ตักขิ ๑๑ สมณพราหมณวรรค กาสยยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๕๕/๓๐๘, ภริตตภิกษุทั้งหลาย ที่เขาคัน.

รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสังขาร, ย่อมไม่รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความคับไม่เหลือแห่งสังขาร; **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!** สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ มิใช่ผู้ที่ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ไม่รู้เหล่านั้น จะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวฐธรรมนี้ หาได้ไม่.

(ปฏิภาณ)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ก็ตาม เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งสังขารทั้งหลาย, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสังขาร, ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ลุถึงความคับไม่เหลือแห่งสังขาร; **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย!** สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ย่อมเป็นผู้ควรได้รับการสมมติว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้รู้ทั่วถึงเหล่านั้น ย่อมทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะ หรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงแล้วแลอยู่ ในทิวฐธรรมนี้ ได้โดยแท้, ดังนี้ แล.

ควบคุมรากฐานแห่งปัจฉิณสมุปบาทจึงเกิดสุข^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ผัสสาสนะทั้งหลาย ๖ อย่างเหล่านี้ อันบุคคลตักแล้ว คัมภีระแล้ว รักษาแล้ว สำรพระวังแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข.

๑. สูตรที่ ๑ ฉฬวรรค สภา. ส. ๔๘/๘๘/๒๒๘.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ผัสสาชณะทั้งหลาย ๖ อย่าง นั้นเป็นอย่างไรเล่า?
หกออย่าง นั้นคือ :

ผัสสาชณะ คือจักขุ (ตา) ... ฯลฯ ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข;
ผัสสาชณะ คือโสต (หู) ... ฯลฯ ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข;
ผัสสาชณะ คือฆานะ (จมูก) ... ฯลฯ ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข;
ผัสสาชณะ คือชีวนา (ลิ้น) ... ฯลฯ ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข;
ผัสสาชณะ คือกายะ (กาย) ... ฯลฯ ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข;
ผัสสาชณะ คือมโนะ (ใจ) ... ฯลฯ ... นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข;

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ผัสสาชณะทั้งหลาย ๖ อย่างเหล่านี้แล อันบุคคล
ฝึกแล้ว คุ้มครองแล้ว รักษาแล้ว สำรวมระวังแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่นำมาอย่างยิ่งซึ่งสุข.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ผัสสาชณะเหล่านี้
เป็นรากฐานหรือส่วนเบื้องต้นของปัจจุสมุปบาททางฝ่ายการปฏิบัติ ดังพระบาลีว่า “เพราะอาศัย
กาย ๖ รูปทั้งหลายด้วย จึงเกิดจักขุวิญญาณ; การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการนั้น
คือผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; ... ฯลฯ ...” เป็นต้น เพราะฉะนั้น
การควบคุมผัสสาชณะ ก็คือการควบคุมการเกิดแห่งปัจจุสมุปบาทนั่นเอง จึงเป็นสุข.

ปัจจุสมุปบาทอาการหนึ่ง (หน้าที่ให้เกิดทุกข์) ถ้าเห็นแล้วทำให้หยุดความมโนหยาบในสิ่งทรงปวง^๑

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ในโลกนี้ บุคคลผู้ไม่มีการสดับ ไม่เห็นพระอริยเจ้า
ทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า,

๑. มุลปวิธสูตร ม.ม. ๑๒/๑/๒, ครุสณิกภิกษุทั้งหลาย ที่โกณฑัญญะในป่าสุกครัน ใกล้เมือง
ชุกกัฏฐะ. ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ปัจจุสมุปบาทะระที่ที่มีความสำคัญในการละความมโนหยาบทางจิต
ตามทิวช้อย่างนั้น นั้น มีอยู่ในตอนที่ระจบข้อความแห่งหัวข้อนี้ที่เคียว. ขอได้สังเกตดู มิฉะนั้นจะเข้าใจ
ไม่ได้ ว่าใจความของเรื่องอยู่ที่ตรงไหน.

ไม่เห็นสัปบุรุษทั้งหลาย ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ. บุคคลนั้น :-

(๑) ย่อมรู้สึกซึ่ง **ดิน** โดยความเป็นดิน; ครั้นรู้สึกซึ่งดินโดยความเป็นดินแล้ว ย่อมสำคัญมั่นหมายซึ่งดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมายในดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมายโดยความเป็นดิน; ย่อมสำคัญมั่นหมายว่า **ดินของเรา**; ย่อมเพลินอย่างซึ่งซึ่งดิน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะคนเป็นสิ่งที่ปุถุชนนี้ มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๒) ย่อมรู้สึกซึ่ง **น้ำ** ... วลว... วลว... บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๓) ย่อมรู้สึกซึ่ง **ไฟ** ... วลว... วลว... บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๔) ย่อมรู้สึกซึ่ง **ลม** ... วลว... วลว... บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๕) ย่อมรู้สึกซึ่ง **ภูคส์** ทั่วทั้งหลาย ... วลว... วลว...

บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๖) ย่อมรู้สึกซึ่ง **เทพ** ทั่วทั้งหลาย ... วลว... วลว...

บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๗) ย่อมรู้สึกซึ่ง **ปชานตี** ... วลว... วลว...

บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๘) ย่อมรู้สึกซึ่ง **พรหม** ... วลว... วลว...

บุคคลนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

๑. การละ ... วลว... ไว้อย่างนี้ หมายความว่า ได้เต็มข้อความให้เต็ม เช่นเดียวกับข้อนี้, ทุกข้อไป: เพื่อมิจะหยกการอ่าน, และหนักการคาย.

- (๕) ย่อมรู้สึกซึ่ง **อาภัสสพรหม**ทั้งหลาย ... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๑) ย่อมรู้สึกซึ่ง **สุภกณพรหม**ทั้งหลาย ... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๔) ย่อมรู้สึกซึ่ง **เวทปพรหม**ทั้งหลาย ... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๖) ย่อมรู้สึกซึ่ง **อภิกุ** ... วลว... วลว... ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๓) ย่อมรู้สึกซึ่ง **อากาศาณัญญาตนะ** ... วลว... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๔) ย่อมรู้สึกซึ่ง **วิญญาณัญญาตนะ** ... วลว... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๕) ย่อมรู้สึกซึ่ง **อากิญจัญญาตนะ** ... วลว... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๖) ย่อมรู้สึกซึ่ง **เพวสัณฺฐานาณัญญาตนะ** ... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๗) ย่อมรู้สึกซึ่ง **รูป**ที่เห็นแล้ว ... วลว... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๘) ย่อมรู้สึกซึ่ง **เสียง**ที่ได้ฟังแล้ว ... วลว... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๑๙) ย่อมรู้สึกซึ่ง **สิ่งที่**รู้สึกแล้ว (ทางจมูก, ลิ้น, ผิวกาย) ... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.
- (๒๐) ย่อมรู้สึกซึ่ง **สิ่งที่**รู้แจ้งแล้ว (ทางมโนวิญญาน) ... วลว...
 ปุณฺณนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๒๑) ย่อมรู้สึกซึ่ง เอกภาวะ (เอกุศล) ... วสว... วสว...

ปฏุชนนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๒๒) ย่อมรู้สึกซึ่ง นานาภาวะ (ฉานตุคฺ) ... วสว... วสว...

ปฏุชนนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๒๓) ย่อมรู้สึกซึ่ง สรรพภาวะ (สพฺพ) ... วสว... วสว...

ปฏุชนนั้น มิได้รู้โดยรอบแล้ว.

(๒๔) ย่อมรู้สึกซึ่ง นิพพาน โดยความเป็นนิพพาน; ครั้นรู้สึกซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมสำคัญมั่นหมายซึ่งนิพพาน; ย่อมสำคัญมั่นหมายใน นิพพาน; ย่อมสำคัญมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน; ย่อมสำคัญมั่นหมายว่า นิพพาน ของเรา; ย่อมเพลินอย่างซึ่งซึ่งนิพพาน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรา กล่าวไว้ เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่ปฏุชนนั้น มิได้รู้ โดยรอบแล้ว.

(เครื่องกำหนดคุณิของปฏุชน เป็นปรุมนัย จบแล้ว)

ต่อก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนว่า ภิกษุใด ยังเป็นเสขะอยู่ มีความประสงค์ แห่งใจ (อรหัตผล) อันตนยังไม่บรรลุลแล้ว ปรารภณอยู่ซึ่งธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า; ภิกษุนั้น :-

(๑) ย่อม จะรู้โดยสิ่งขึ้นไปซึ่งดิน โดยความเป็นดิน; ครั้นจะรู้โดยสิ่งขึ้นไป ซึ่งดินโดยความเป็นดินแล้ว ย่อม จะไม่สำคัญมั่นหมายซึ่งดิน; ย่อมจะไม่สำคัญ มั่นหมายในดิน; ย่อม จะไม่สำคัญมั่นหมายโดยความเป็นดิน; ย่อมจะไม่สำคัญ มั่นหมายว่าดินของเรา; ย่อม จะไม่เพลินอย่างซึ่งซึ่งดิน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรากล่าวไว้ เพราะดินเป็นสิ่งที่พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.

๑. ข้อที่ (๑) เรื่องกัน และข้อที่ (๒๔) เรื่องนิพพาน มีข้อความเต็มปรึของอย่างไร ในข้อที่ (๒) ถึงข้อที่ (๒๓) ซึ่งละไว้ด้วย... ฯลฯ... นั้น พึงเห็นข้อความใหม่เต็ม ขว้างเพียวกัน,

- (๑๙) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง วิญญาณัญญาคนะ ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๐) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง อาภิญญาญญาคนะ ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๑) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง เนวสัญญานาสัญญาคนะ ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๒) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง รูปที่เห็นแล้ว ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๓) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง เสียงที่ได้ฟังแล้ว ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๔) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง สัมผัสที่รู้สึกแล้ว (ทางจมูก, ลิ้น, ผิวกาย) ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๕) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง สิ่งที่อยู่แจ้งแล้ว (ทางมโนวิญญาณ) ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๖) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง เสดภาวะ (เอกฤกษ์) ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๗) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง นานาภาวะ (นานฤกษ์) ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๘) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง สรรพภาวะ (สหุณี) ... ฯลฯ ...
พระเสขะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.
- (๒๙) ย่อมจะรู้ โดยยิ่งขึ้นไปซึ่ง นิพพาน โดยความเป็นนิพพาน; กรันจะรู้
โดยยิ่งขึ้นไปซึ่งนิพพานโดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมจะไม่สำคัญมั่นหมายซึ่งนิพพาน;
ย่อมจะไม่สำคัญมั่นหมายในนิพพาน; ย่อมจะไม่สำคัญมั่นหมายโดยความเป็น

นิพพาน; ย่อมจะไม่สำคัญนั้นหมายความว่านิพพานของเรา; ย่อมจะไม่เหลือนอย่างซึ่ง
ซึ่งนิพพาน. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ข้อนี้เรากล่าวว่า เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่
ที่พระเดชะนั้น จะพึงรู้ได้โดยรอบ.

(เกรียงกำหนดภูมิ รองเสขบุตรกล เป็นทุกข์น้อย จบแล้ว)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ฝ่ายภิกษุโก เป็นพระอรหันต์ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว
อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว มีภาระอันปลงลงแล้ว มีประโยชน์ของตน
อันตามบรรลุถึงแล้ว มีสังโยชน์ในภพสิ้นไปรอบแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะรู้โดยชอบ;
ภิกษุเหล่านั้น :-

(๑) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งดิน โดยความเป็นดิน; ครั้นรู้จักแจ้งซึ่งดินโดยความ
เป็นดินแล้ว ย่อมไม่สำคัญนั้นหมายซึ่งดิน; ย่อมไม่สำคัญนั้นหมายในดิน; ย่อม
ไม่สำคัญนั้นหมายโดยสภาวะเป็นดิน; ย่อมไม่สำคัญนั้นหมายความว่าดินของเรา; ย่อม
ไม่เหลือนอย่างซึ่งดิน. ข้อนี้เพราะเหตุไรเล่า? ข้อนี้เรากล่าวว่า เพราะดิน
เป็นสิ่งที่พระขีณาสพนั้น ได้รู้โดยรอบแล้ว; ... และเพราะว่า ความเป็นผู้มีวิราคะไป
ปราศแล้ว ย่อมมีแก่พระขีณาสพนั้น เพราะความสิ้นไปแห่งวิราคะ; ... ความเป็นผู้มี
โทสะไปปราศแล้ว ย่อมมีแก่พระขีณาสพนั้น เพราะความสิ้นไปแห่งโทสะ; ... ความ
เป็นผู้นิโมหะไปปราศแล้ว ย่อมมีแก่พระขีณาสพนั้น เพราะความสิ้นไปแห่งนิโมหะ.

(๒) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่ง น้ำ ... ฯลฯ เพราะความสิ้นไปแห่งนิโมหะ.

(๓) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่ง ไฟ ... ฯลฯ เพราะความสิ้นไปแห่งนิโมหะ.

๑. ข้อที่ (๑) เรื่องดิน และข้อที่ (๒๔) เรื่องนิพพาน มีข้อความเต็มรูปเรื่องอย่างไร ในข้อที่ (๒) ถึงข้อที่
(๒๓) ซึ่งละไว้ด้วย ... ฯลฯ นั้น พึงเพิ่มข้อความให้เต็ม อย่างเดียวกัน.

- (๔) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **ลม** ... วลว... วลา ... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๕) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **ภูคส์ตว์** ทั้งหลาย ... วลว... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๖) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **เทพ** ทั้งหลาย ... วลว... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๗) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **ปราชาคี** ... วลว... วลา ... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๘) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **พรหม** ... วลว... วลา ... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๙) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **อาภัสสรพรหม** ทั้งหลาย ... วลว...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๐) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **สุกคิณพรหม** ทั้งหลาย ... วลว...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๑) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **เวทปัสสพรหม** ทั้งหลาย ... วลว...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๒) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **อภิกุ** ... วลา... วลา ... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๓) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **อากาสาณัญญาตนะ** ... วลา...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๔) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **วิญญาณัญญาตนะ** ... วลา...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๕) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **อาคิณณัญญาตนะ** ... วลา...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๖) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **เนวธัญญาตนะ** ... วลา...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๗) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **รูปที่เห็นแล้ว** ... วลา... วลา ...
เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.
- (๑๘) ย่อมรู้ชัดแจ้งซึ่ง **เสียงที่ได้ฟังแล้ว** ... วลา... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(๑๔) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่ง สิ่งที่รู้ตักแล้ว (ทางจุมก, ล้น, ผิวกาย) ... ฯลฯ ...
 เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(๑๕) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่ง สิ่งที่รู้แจ้งแล้ว (ทางมโนวิญญาณ) ... ฯลฯ ...
 เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(๑๖) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งเอกภาวะ (เอกฤกษ์) ... ฯลฯ ... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(๑๗) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งนานาภาวะ (นานฤกษ์) ... ฯลฯ ...
 เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(๑๘) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งสรรพภาวะ (สพพ) ... ฯลฯ ... เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(๑๙) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน; ครั้นรู้จักแจ้งซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมายซึ่งนิพพาน; ย่อม ไม่สำคัญ มั่นหมายในนิพพาน; ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน; ย่อม ไม่สำคัญมั่นหมายว่านิพพานของเรา; ย่อม ไม่เพี้ยนอย่างซึ่งนิพพาน. ชื่อนั้น เพราะเหตุไรเล่า? ชื่อนั้นเรากล่าวว่า เพราะนิพพานเป็นสิ่งที่พระชฌาส์พญานั้น ได้รู้ โดยรอบแล้ว; ... และเพราะว่า ความเป็นผู้มีวิริยะไปปราศแล้ว ย่อมมีแก่พระชฌาส์พญานั้น เพราะความสิ้นไปแห่งราคะ; ... ความเป็นผู้มีวิริยะไปปราศแล้ว ย่อมมีแก่พระชฌาส์พญานั้น เพราะความสิ้นไปแห่งโทสะ; ... ความเป็นผู้มีวิริยะไปปราศแล้ว ย่อมมีแก่พระชฌาส์พญานั้น เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะ.

(เกรียงไกรพันธุ์ จวบจรดยุคคัล เป็นกลีย-ลัญจณ์ จบแล้ว)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย 1. แม้ ตถาคตผู้รท้นตสันมาสัมพุทธะ ก็ :-

(๑) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งดิน โดยความเป็นดิน; ครั้นรู้จักแจ้งซึ่งดิน โดยความเป็นดินแล้ว ย่อม ไม่สำคัญนั้นหมายซึ่งดิน; ย่อม ไม่สำคัญนั้นหมายในดิน; ย่อม ไม่สำคัญนั้นหมายโดยความเป็นดิน; ย่อม ไม่สำคัญนั้นหมายว่าดินของเรา; ย่อม ไม่เปลี่ยนอย่างซึ่งดิน. ข้อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะดินนั้น เป็นสิ่งที่ลบลาคได้รู้ โคลงรอบแล้ว; ... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! และข้อนั้นเรากล่าวว่า เพราะรู้แจ้ง (โดยนัยแห่งปัจจุสมุปบาท ข้อนี้) ว่า นันทิ เป็นมูลแห่งความทุกข์; เพราะ มีภพ จึงมีชาติ; เพราะมี ชาติจึงมี แก้วแก้วเกิดแล้ว; ทั้งนี้; เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ ตถาคตจึงถือว่าผู้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะ ความสิ้นไปแห่งกมลหาทั้งหลาย, เพราะความสารถไม่เหลือ, เพราะความคับไม่เหลือ, เพราะความสลัดทั้ง, เพราะความสลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.

- (๒) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งน้ำ ... วลา... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๓) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งไฟ ... วลา... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๔) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งลม ... วลา... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๕) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งบุคคลทั่วทั้งหลาย... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๖) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งเทพทั้งหลาย ... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๗) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งปัญาบี... วลา... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๘) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งพรหม ... วลา... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.
- (๙) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งอภิสสรพรหมทั้งหลาย... วลา... สลัดสิ้น โดยประการทั้งปวง; ดังนี้.

๑. ข้อที่ (๑) เรื่องดิน และข้อที่ (๒๔) เรื่องนิพพาน มีข้อความเต็มว่าเรื่องอย่างไร ในข้อที่ (๒) ถึงข้อที่ (๒๓) ซึ่งละไว้ด้วย... วลา... นั้น พึงเพิ่มข้อความให้เต็ม อย่างเดียวกัน.

- (๑๐) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งอุภกิตพรหมทั้งหลาย... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.
- (๑๑) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งเวทปัสลพรหมทั้งหลาย... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.
- (๑๒) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งอภิภู ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ; ทั้งนี้.
- (๑๓) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งอาณาณญายคณะ ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.
- (๑๔) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งวิญญานัญญายคณะ ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.
- (๑๕) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งอาภิญญายคณะ ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.
- (๑๖) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งเนวณัญญานาณัญญายคณะ ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการ
ทั้งปวง ; ทั้งนี้.
- (๑๗) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งรูปที่เห็นแล้ว ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ; ทั้งนี้.
- (๑๘) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งเสียงที่ได้ฟังแล้ว ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.
- (๑๙) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งสิ่งที่รู้สึกแล้ว (ทางจมูก, สัมผัส, ผิวกาย) ... ฯลฯ... สลัดकिन
โดยประการทั้งปวง ; ทั้งนี้.
- (๒๐) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งสิ่งที่รู้แจ้งแล้ว (ทางมนโณวัญญานะ) ... ฯลฯ... สลัดकिनโดย
ประการทั้งปวง ; ทั้งนี้.
- (๒๑) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งเอกภาวะ (เอกฤทธิ) ... ฯลฯ... สลัดकिन โดยประการทั้งปวง ;
ทั้งนี้.

(๒๒) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งนานาภาวะ (นานทุก) ... ฯลฯ ... สลัดทิ้ง โดยประการทั้งปวง;
ทั้งนี้.

(๒๓) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งสรรพภาวะ (สพทุก) ... ฯลฯ ... สลัดทิ้ง โดยประการทั้งปวง;
ทั้งนี้.

(๒๔) ย่อมรู้จักแจ้งซึ่งนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน; กรันรู้จักแจ้งซึ่งนิพพาน
โดยความเป็นนิพพานแล้ว ย่อมไม่สำคัญมั่นหมายซึ่งนิพพาน; ย่อมไม่สำคัญมั่นหมาย
ในนิพพาน; ย่อมไม่สำคัญมั่นหมายโดยความเป็นนิพพาน; ย่อมไม่สำคัญ
มั่นหมายว่านิพพานของเรา; ย่อมไม่เหลินอย่างซึ่งนิพพาน. ชื่อนั้นเพราะ
เหตุไรเล่า! ชื่อนั้นเรากล่าวว่า เพราะนิพพานนั้นเป็นสิ่งที่ฉลาดได้รู้โดยรอบแล้ว;
... ก่อนนิกขุทั้งหลาย! และชื่อนั้นเรากล่าวว่า เพราะรู้จัก (โดยนัยแห่งปฏิจกนูปาท ชื่อนี้)
ว่า นันท์ เป็นมูลแห่งความทุกข์; เพราะนิภ จมมีชาติ; ยวามรณะ ต่อมมี
แก่สัตว์ผู้เล็กแล้ว; ทั้งนี้; เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ ถดากตจึงชื่อว่าผู้ตรัสรู้พร้อม
เฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เพราะความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งหลาย, เพราะ
ความสำรอกไม่เหลือ, เพราะความคับไม่เหลือ, เพราะความสลัดทิ้ง, เพราะความสลัดทิ้ง
โดยประการทั้งปวง; ทั้งนี้.

(เครื่องกำหนดกมฺมิ ของพระศาสดา เป็นัตถตม-อัญญาโย จบแล้ว)

พมาสเหตุรวบรวมน : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ข้อความคำที่กล่าว
มาแล้วทั้งหมดข้างบนนี้ มีความเป็นปฏิจกนูปาท หรืออทิปปัจจยตา อยู่ในส่วนลึก,
ซึ่งพิจารณาอย่างสูงจึงจะมองเห็น. สิ่งแรกที่ผู้ศึกษา ต้องรู้ ๒๔ ประการ อันเป็นที่ตั้ง
แห่งอุปาทาน ของปฏิกุณ ดังที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ถกพระนิพพานเสียอย่างเต็มตัว ย่อม
กล่าวได้ว่าล้วนแต่เป็น ปฏิจกนูปาททั้งสิ้น โดยตรง. ถ้าพระนิพพานนั้น มีนัยมาถึง

ทุกชนิดโรธ ก็ยังกะอยู่ในขอบเขตแห่งอิทธิปาโมจะยะตา หรือว่าเป็นปฏิจลสมุปบาทส่วนนิโรธ-
วาระ อย่างนั้นเอง. ผู้รวบรวมมีเจตนาทำเอาสูตรนี้มาแสดงไว้ให้ในที่นี้ ด้วยความมุ่งหมาย
ในการที่จะให้ผู้ศึกษาทุกท่าน พิจารณาในอย่างลึกซึ้งเช่นนี้ อันจะมีผลทำให้เห็นความ
ลึกซึ้งของสิ่งที่เรียกว่า ปฏิจลสมุปบาท สืบต่อไปข้างหน้า. ส่วนข้อความที่ตรัสไว้โดยเปิด
เผยถึงลักษณะแห่งปฏิจลสมุปบาทในสูตรนี้ ก็ได้แก่ข้อความตอนท้ายที่ตรัสว่า “นันทิ เป็น
มูลแห่งความทุกข์, เพราะมีภพ จึงมีชาติ”, นั่นเอง. แม้จะกล่าวแต่โดยชื่อวาทันติ ก็ย่อม
หมายถึงอวิชชา ด้วย เพราะนั่นทีมาจากอวิชชา. ปรากฏจากวิชาแล้ว นันทิหรืออุปาทน
ก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้. นันทิหรืออุปาทนนั้น ย่อมทำให้มีภพ ซึ่งจะก่อมีชาติจึงรวมวง
คามมา โดยไม่มีสิ่งสงสัย. ด้วยเหตุนี้เอง การเน้นเอาถากการของปฏิจลสมุปบาทมากแล้ว เน้น
เพียงถากการเดียว ก็ย่อมเป็นการกล่าวถึงปฏิจลสมุปบาททุกถากการอยู่ในตัว โดยพฤตินัย
หรือโดยอรรถนัย; ดังเห็น การวิ้งแจ้งปฏิจลสมุปบาทเพียงถากการเดียว แม้โดยปริยายว่า
“นันทิ เป็นมูลแห่งทุกข์” เท่านั้น ก็อาจจะสะกิดกันเสียซึ่งการเกิดขึ้นแห่งอุปาทน ในธรรม
ทั้งหลาย ๒๔ ประการ ดังที่กล่าวแล้วในสูตรนี้ได้ ตามสมควรแก่ความเป็นปฏิสนธิ, ความ
เป็นพระเสขะ, ความเป็นพระอเสขะ, และความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่สุด. ขอให้
พิจารณาให้ดี ๆ ให้เห็นว่า ความดับแห่งความเป็นปฏิจลสมุปบาท ย่อมซ่อนอยู่ในกระแส
ธรรมทั้งปวง ทั้งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม และธรรมะอันที่ค้ำบแห่งรูปและนาม ทั้งสองนั้น.

พอรูปปฏิจลสมุปบาท ก็หาตาบอดอย่างกระต๊อหันหัน*

ดูก่อนมาก็ค้นเทียบ! เปรียบเหมือนบุรุษตาหิบลอดคนแก่กำเนิก, เขาจะมอง
เห็นรูปทั้งหลาย ที่มีสีคำหรือขาว เขียวหรือเหลือง แดงหรือขาว ก็หาไม่; จะได้
เห็นที่อันเสมอหรือขรุขระ ก็หาไม่; จะได้เห็นคางคาว หรือควงจันท์และควงอาทิตย์
ก็หาไม่. เขาได้ฟังคำบอกเล่าจากบุรุษผู้มีตาดีว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญ! ผ้าขาวเนื้อดีนั้น
เป็นของงดงาม ปรากฏจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด มีอยู่ (ในโลก)” ดังนี้. บุรุษตาบอดนั้น
จะพึงเหี่ยวแสวงหาผ้าขาวอยู่. ยังมีบุรุษผู้หนึ่งดวงเขาคัวผ้าเนื้อเลวเหมือนเขม่าว่า “ดูก่อน

๑. มาคังคกัฏฐกร ม. ม. ๑๓/๒๘๔/๒๙๐, กรังแก่มาคังคกัฏฐกรพิพาทก ที่ถัมมาตัมหมนิคม แกวันนุร.

ท่านผู้เจริญ! นี่ เป็นผ้าขาวเนื้อดี, เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาด, สำหรับท่าน” ดังนี้. บุรุษตอบก็พึงรับผ้านี้; ครั้นรับแล้วก็ห่ม.

ในกาลต่อมา นิกร อมาตย์ ญาติสาโลหิตของเขา เชิญแพทย์ผ่าตัดผู้ชำนาน มารักษา. แพทย์นั้น พึงประกอบซึ่งเภสัชอันถ่ายโทษในเบื้องบน ถ่ายโทษในเบื้องต่ำ ยาหยอด ยาปักและยานัตถ์. เพราะอาศัยยานั้นเอง เขากลายเป็นผู้มีจักขุ; **หรือ** กับการมีจักขุเช่นนั้น, เขาย่อมละความรักใคร่พอใจในผ้าเนื้อเสวเบื่อนเขม่าเสียได้; เขาจะพึงเป็นอมิตร เป็นชาติกัมมทายันน์ ต่อบุรุษผู้ล่วงหน้านั้น; หรือถึงกับเข้าใจเสีย ไปว่า การจะปลงชีวิตเสียด้วยความแค้น, โดยกล่าวว่า “ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลายเอ๋ย! เราถูกบุรุษผู้เกิดโกง หลอกหลวง ปลิ้นปล้อน ด้วยผ้าเนื้อเสวเบื่อนเขม่า มานานหนักหนา แล้ว; โดยหลอกเราว่า “ดูก่อนบุรุษผู้เจริญ! นี่แลเป็นผ้าขาวเนื้อดี เป็นของงดงาม ปราศจากมลทิน เป็นผ้าสะอาดสำหรับท่าน” ดังนี้; อุบถนั้นฉันใด;

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อุปไมยก็ฉันนั้น : เราแสดงธรรมแก่ท่านว่า “อย่างนี้ เป็นความไม่มีโรค; อย่างนี้ เป็นนิพพาน”. ดังนี้. ท่านจะรู้จักความไม่มีโรค จะพึงเห็นนิพพานได้ตลอดเนื้อท่านและความเหลิมเหลิมและความกำหนัด ในอุปาทาน บันเทิงทั้งห้าเสียได้ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งธรรมจักษุของท่านนั้น. อนึ่ง ความรู้สึก จะพึงเกิดขึ้นแก่ท่านว่า “ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลายเอ๋ย! พานจงพินอ ที่เราถกฉีก คดโกง หลอกหลวง ปลิ้นปล้อน; **จึงเราเหอฮักถอ ถกฉีกเอาแล้ว** ซึ่งรูป, ซึ่งเวทนา, ซึ่งสัญญา, ซึ่งสังขาร, และซึ่งวิญญาณ นั้นเหอ” :

เพราะความอึดถือ (อุปาทาน) ของเรานั้นเป็นบัจฉิ จึงมีภพ;

เพราะมีภพเป็นบัจฉิ จึงมีชาติ;

เพราะมีชาติเป็นบัจฉัย, ชรามรณะ โสกะประเพณีทุกขะโทษนัตถุปาสาณ
ทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน :

ความเดือดร้อนพร้อมทั้งกองทัพบกทั้งสาม สอดคล้อง วัตถุประสงค์อย่าง
หนึ่ง.

หมายเหตุสรุปรวบรวม : ผู้ศึกษาทั้งตั้งกล่าว ปฏิเสธจนอุปมาในกรณีนี้ แสดงวิธีหา คำว่าโหราว่า "เราถูกจับคอก โทษตลอด" , จนมีชื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน. การที่จะเกิดการยึดมั่นในขั้นต้นได้ ก็จะต้องมีอารมณ์นำกระทบ ทางตาหรือเป็นต้นก่อน และมี "อวิชชาสามัคคี" ในอารมณ์นั้น, จนมีเวทนา กับหาอุปาทาน เกิดขึ้นยึดมั่นด้วยความรู้สึกต่าง ๆ ภายในใจ; โดยเฉพาะอาศัยอวิชชาในอัสสัทธิแห่ง เวณานั้น จึงกลายเป็นยึดมั่นครบทั้งห้าอย่าง คือทั้งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ถึงทั้งห้าแล้ว; หลังจากนั้นมีการยึดมั่น (อุปาทาน) แล้ว ก็มีหยา ชาติ จณมพิศุภ; ไม่เป็น ปฏิเสธจนอุปมา ตลอดทั้งสาย; แต่ด้วยกับแสดงไว้เพียงสองสามอย่าง; ผู้ไม่มี ความเข้าใจจนถูกต้องในเรื่องนี้ จะไม่รู้จักว่า เป็นปฏิเสธจนอุปมาทั้งสาย ได้อย่างไร.

คณะอนุภาควานได้อีกทุกฉบับไป จึงรู้สึกเหมือนกับหายตาบอดในทันทีทันใด
เพราะชีวิตนักเขียน รู้สึกถึงหลายสิ่งปวงตามที่เป็นจริง; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือวิถีการ
อุปการทางฝ่ายสหพวการ และในไร้วาระ ด้วยสภาพที่มีบัญญัติทางคนในขณะนั้น
นั่นเอง.

เพราะรูปภูมิลักษณ์
จึงหมกความสงสัยเรื่องตัวตนทั้ง ๓ ภาค

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ปฏิจตมุปาทัน และปฏิจตมุปัตถน-
กรรมเหล่านี้ เป็นสิ่งที่อริยสาวกเห็นชัดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญาอันชอบตามที่เป็นจริง

๑. สูตรที่ ๑๐ อาหารวรงค์ น้าเป็ดสิงห์บุรี น้าภณ. ต. ๑๖/๔๑/๖๔, ครัวแม่กัญชงหลาย ที่เซตวัน.

(ยถากุศลสัมมปปญฺญา) แล้ว ชื่อนั้นเป็นฐานะที่จักมีไม่ได้ว่า ในกาลนั้น อริยสาวกนั้น จักแล่นไปสู่ปฏิญาณปรารภที่สูงสุดในเบื้องต้น (ปุพฺพนตฺตปฏิญฺ) ว่า “ในกาลที่ยาวนานฝ่าย อดีต เราได้มีแล้วหรือหนอ; เราไม่ได้มีแล้วหรือหนอ; เราได้เป็นอะไรแล้วหนอ; เราได้เป็นอย่างไรแล้วหนอ; เราเป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกแล้วหนอ”; ดังนี้ก็; หรือว่า อริยสาวกนั้น จักแล่นไปสู่ปฏิญาณปรารภที่สูงสุดในเบื้องปลาย (อปฺรวัณตฺตปฏิญฺ) ว่า “ในกาลที่ยาวนานฝ่ายอนาคต เราจักมีหรือไม่หนอ; เราจักไม่มีหรือไม่หนอ; เราจักเป็นอะไรหนอ; เราจักเป็นอย่างไรหนอ; เราเป็นอะไร—แล้วจักเป็นอะไรต่อไปหนอ”; ดังนี้ก็; หรือว่า อริยสาวกนั้น จักเป็นผู้มีความสงสัยเกี่ยวกับคน ปรารภกาลอัน เป็นปัจจุบันในกาลนี้ ว่า “เรามีอยู่หรือไม่หนอ; เราไม่มีอยู่หรือไม่หนอ; เราเป็นอะไร หนอ; เราเป็นอย่างไรหนอ; สัตว์นี้มาจากที่ไหนแล้วจักเป็นผู้ไปสู่ที่ไหนอีกหนอ; ดังนี้ : ชื่อนี้เป็นฐานะที่จักมีไม่ได้. เพราะเหตุไรเล่า? ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ชื่อนี้ เป็นฐานะที่จักมีไม่ได้ เพราะเหตุว่า ปฏิจสงฺฆุปะทาณํ และปฏิจสงฺฆุปะนัณฺดรพฺ เทล่านํ เป็นสิ่งที่อริยสาวกนั้นเห็นชัดแล้วด้วยดี ด้วยปัญญาอันชอบ ตามที่เห็น จริงนํเอง ดังนี้.

การรู้เรื่องปฏิจสงฺฆุปะทาณํ ทำให้หมดปัญหาเกี่ยวกับขั้นชั้นในอดีตและอนาคต

สตฺถุททวชิรฺพพาชก ได้ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเรื่องที่เราเคยถามผู้ที่บัญญัติไว้เองว่าเป็น ตัพพัญญูตัพพทิสฺสวธฺยํทุกอิริยาบถ เมื่อหลายวันมาแล้ว ถึงเรื่องขั้นปรารภขั้นในอดีต ผู้ตอบกลับตอบแต่ โสโตไปเรื่องอื่น แล้วจึงพาสโรธเราด้วย ทำให้เราสงสัยถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าว่ากะทรงเรื่องนี้เข้ระเน่นอน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาสู่อาวาสของเขา จึงได้ปรารภเรื่องขึ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้คำตอบว่า :—

๑. จุฬลฺลททวชิรฺพ ม. ๓. ๑๓/๓๕๔/๓๗๑. สรรคสตฺถุททวชิรฺพพาชก ที่ปริพพชวาราณ เมืองราชคฤห์.

ทุก่อนนุทหาย! ถ้าผู้ไทพึงระลึกถึงชั้นรัศมีที่อยู่อาศัยในภพก่อนได้มีอย่างต่าง ๆ เป็นเนนภ กุโระลิกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติ, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติ, ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏ์กับปี หลายวิวัฏฏ์กับปี หลายสังวัฏฏ์กับปีและวิวัฏฏ์กับปีบ้าง, ว่าเมื่อข้าพเจ้าอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหารอย่างนั้น ๆ, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น ๆ, มีอายุสุดลงเท่านั้น ๆ, ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อโคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้น ๆ, ได้เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้น ๆ, มีอายุสุดลงเท่านั้น, ครั้นจุติจากภพนั้น ๆ ๆ แล้ว มาเกิดในภพนี้, เขาพึงระลึกถึงชั้นรัศมีที่อยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการและลักษณะด้วยประการฉะนี้ ดังนี้ไฉรั; ผู้นั้นแหละควรตามปัญหาปวารณัณส์ส่วนอดีตกะเรา หรือว่าเราควรตามปัญหาปวารณัณส์ส่วนอดีตกะผู้นั้น ผู้นั้นจะพึงยังจิตของเราให้อินกันได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหาปวารณัณส์ส่วนอดีต, หรือว่าเราพึงยังจิตของผู้นั้น ให้อินกันได้ด้วยการพยากรณ์ปัญหาปวารณัณส์ส่วนอนาคต.

ทุก่อนนุทหาย! ถ้าผู้ไทพึงมีจักขุอันเป็นทิพย์ บริสุทธิกว่าจักขุของสามัญมนุษย์, พึงได้เห็นสัตว์ทั้งหลายจุติอยู่ บังเกิดอยู่, เสวทรม ประณติ, มีวรรณะติ มีวรรณะเสว, มีทุกข์ มีสุข; รู้แจ้งชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย! สัตว์เหล่านั้นหนอ ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต พุทธิเทียบซึ่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจจาทิฎฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจมิจจาทิฎฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกกายไป ล้วนพากันเข้าสู่อบายทุกติวินิบาตแรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ส่วนสัตว์เหล่านั้นหนอ ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่เทียบพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกกายไป ย่อมพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์”. เขาพึงมีจักขุทิพย์บริสุทธิล่วงจักขุสามัญมนุษย์ แลเห็นเหล่าสัตว์ผู้จุติอยู่ บังเกิดอยู่ เสวทรม ประณติ มีวรรณะติ มีวรรณะเสวทรม มีทุกข์ มีสุข, รู้แจ้งชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้

ทั้งนี้ใช้; ผู้ที่นั้นแหละควรตามปัญหาปรารภขึ้นในส่วนอนาคตกะเรา หรือว่าเราควรตาม
ปัญหาปรารภขึ้นในส่วนอนาคตกะผู้ใด ผู้ที่นั้นพึงยังจิตของเราให้ยินดีได้ ด้วยการพยากรณ์
ปัญหาปรารภขึ้นในส่วนอนาคตกะ หรือว่าเราพึงยังจิตของผู้ที่นั้นให้ยินดีได้ ด้วยการพยากรณ์
ปัญหาปรารภขึ้นในส่วนอนาคตกะ.

ก่อนอุทเทสิ เอภิก เรือง ชันธิโนคติ ยกไว้ก่อน; เรือง ชันธิโน
อนาคตกะ ยกไว้ก่อน; เราจักแสดงธรรมแก่ท่านอย่างนี้ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี, สิ่งนี้ย่อมมี;
เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี, สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะ
ความดับไปไม่เหลือแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงดับไป”, ดังนี้.

สตฺถาธิปริพาชก ได้กราบทูลว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! แม้แต่เรื่องที่ใดเกิดแก่เจ้าพระองค์ในอภิปาณนี้ มีอยู่เท่าไร เจ้าพระองค์
ก็ไม่อาจที่จะระลึกถึงได้ พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ (ทั้งโดยวาทะและโดยทิวช้อ) เสียแล้ว โฉน
เจ้าพระองค์จะตามระลึกถึงขึ้นที่เกยอยู่อาศัยในภพก่อนได้มีอย่างต่าง ๆ เป็นอนนถ คือระลึกได้ยากยิ่งนัก
สองชาติบ้าง ... ฯลฯ ... พร้อมทั้งอาการและลักษณะ ด้วยประการฉะนี้ เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! แม้ในกาลบัดนี้ เจ้าพระองค์ก็ไม่เห็นแม้แต่เบญจสัจ (เบ็ทราเสณฺณ)
เสียแล้ว โฉนเจ้าพระองค์จะเห็นสักบ้าง ... ด้วยจิตผู้อันเป็นทิพย์ บริสุทธิกว่าจิตของสามัญมนุษย์
... ฯลฯ ... รู้แจ้งชัดถึงตัวผู้เข้าถึงการรวมได้เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ก็ถ้าที่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้าทรงกล่าวอย่างนี้ว่า “ตักขณอุทเทสิ!
เอภิก เรือง ชันธิโนคติยกไว้ก่อน เรือง ชันธิโนอนาคตกะยกไว้ก่อน เราจักแสดงธรรมแก่ท่านอย่างนี้ว่า
“เมื่อสิ่งนี้มี, สิ่งนี้ย่อมมี; เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เมื่อสิ่งนี้ไม่มี, สิ่งนี้ย่อมไม่มี; เพราะ
ความดับไปแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงดับไป.” ทั้งนี้แน่ ก็ไม่แจ่มแจ้งกว่าเจ้าพระองค์โดยประมาณอันยิ่งเสียแล้ว;
เจ้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! โฉนเจ้าพระองค์จะพึงยังจิตของพระผู้มีพระภาคให้ยินดีได้ ด้วยการพยากรณ์ปัญหา
ในลักษณะเป็นของอาจารย์แห่งตน”.

มหาสัพเพศฺวรวรรณ : ผู้ศึกษาพึงพึงระลึกให้เห็นใจความสำคัญแห่งเรื่อง
นี้ว่า ถ้าผู้ใดมีความเข้าใจในเรื่องอภิปาณียะหรือปฏิจางสมบูรณ์แล้ว จะไม่รู้สึกว่ามีอนิสก
หรืออนาคตกะ มีแต่จะแสดงแห่งการปรุงแต่งของปัจจัยที่ระบอบกันไป ตามแบบแห่งอภิปา-

นี้จึงจกกา การบัญญัติว่าอัสสหรือชนาคก็เป็นอันยกเลิกไป เพราะวาความมือคู่แห่ง
ชนธั้ทั้งหลาย เป็นเพียงกระแสแห่งอัสสมีปัสจยตาเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบวา ตาม
พระบาลีนี้ถือเป็นหลักว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณย่อมปรัวภวนันธในอัสส จุกุปปากญาณหรือ
ทิพพจักขุญาณ ย่อมปรัวภวนันธในอนาคต ขอให้ผู้ศึกษาพึงพิจารณาด้วยตนเองโดยละเอียด.

ตอนานิสสั พิเศษ ๔ ประการ ของการเห็นปฏิจลสมุปบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถูกแล้ว! เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เป็นอันว่า พวกเธอ
ทั้งหลายก็กล่าวอย่างนั้น, แม้เราทกต ก็กล่าวอย่างนั้น, ว่า “เมื่อสิ่งนี้ไม่มี, สิ่งนี้ย่อม
ไม่มี; เพราะสิ่งนี้ดับ, สิ่งนี้ย่อมดับ.”^๒ กล่าวคือ เพราะความดับแห่งอวิชชา จึงมี
ความดับแห่งสังขาร; เพราะมีความดับแห่งสังขาร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมี
ความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความ
ดับแห่งสฬายทนะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายทนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมี
ความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับ
แห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับ
แห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ; เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ;

๑. มหาคัณฑสังฆชยสูตร ม.ล. ๑๒/๔๗๔/๑๕๖, ทรวัดแกกัณฐกัณฐาย ที่เชลวัน. ตัวเลขประจำรอยในวงเล็บ
ทุกแห่ง พึงทราบว่า มิได้มีในภาษาบาลี; ในที่นี้จึงใส่ขึ้น เพื่อบำเพนคักคักน่ายสำหรับเรื่องนี้.

๒. คำบาลีของประโยคนี้มีว่า “อัสสมี อสสั, อัสสั น โสคั; อัสสสั นโธธา อัสสั นิจุชฺชติ.” และกฎเกณฑ์
อันนี้ ทรวัดเรียกว่า กฎอัสสัปัสจยตา - “ความที่สิ่งนี้ ๆ เป็นมัจจย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น,” ล้วนรับกฎอัสสั-
ปัสจยตานี้. ขยายตัวออกไปเป็นปฏิจลสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุทตฺตวรและนิโรธวร. ส่วนในขั้นนี้เป็นอย่าง
นิโรธวร.

เพราะมีความกับแห่งชาตินั้นแล ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโหมนัสสุปายาสทั้งหลาย
จึงกับสัน : ความกับลงแห่งกองทุกข์ทั้งสันนี้ ย่อมมี ด้วยอาการอย่างนี้”.

(๑) กุก่อนภิกษุทั้งหลาย! จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่างนี้
เห็น้อย่างนี้ จะพึงแล่นไปสู่ **ฉกฏฐิอันปรารภที่สุดลในเบ้องคัน** (ปุพพันตภิกฏฐิ) ว่า
“ในกาลยักยาวนานฝ่ายยคัก เราได้มีแล้วหรือหนอ; เราไม่ได้มีแล้วหรือหนอ; เราได้
เป็นอะไรแล้วหนอ; เราได้เป็นอย่างไรแล้วหนอ; เราเป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีก
แล้วหนอ”; ดังนี้ ?

“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

(๒) กุก่อนภิกษุทั้งหลาย! หรือว่า จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่าง
อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ จะพึงแล่นไปสู่ **ฉกฏฐิอันปรารภที่สุดลในเบ้องปลาธ** (อปวันตภิกฏฐิ)
ว่า “ในกาลยักยาวนานฝ่ายอนาคค เราจักมีหรือหนอ; เราจักไม่มีหรือหนอ; เราจัก
เป็นอะไรหนอ; เราจักเป็นอย่างไรหนอ; เราเป็นอะไรแล้วจักเป็นอะไรต่อไปหนอ”;
ดังนี้ ?

“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

(๓) กุก่อนภิกษุทั้งหลาย! หรือว่า จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่าง
อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ จะพึงเป็นผู้มีความสงสัยเกี่ยวกับคน **ปรารภกาลอันเป็น
ปัจจุบัน** ในกาลนั้นว่า “เรามีอยู่หรือหนอ; เราไม่มีอยู่หรือหนอ; เราเป็นอะไรหนอ;
เราเป็นอย่างไรหนอ; สัตว์นั้นมาจากที่ไหน แล้วจักเป็นผู้ไปสู่ที่ไหนอีกหนอ”; ดังนี้ ?

“ซื่อนัน ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

(๔) ลูกอนภิกษุทั้งหลาย! จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ แล้วจะพึงกล่าวว่า “พระศาสดาเป็นครูของพวกเรา ดังนั้น พวกเรา ต้องกล่าวอย่างนี้เท่านั้นกล่าว เพราะความเคารพในพระศาสดานั่นเทอ” ทั้งนี้!

“ซื่อนัน ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

(๕) ลูกอนภิกษุทั้งหลาย! จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ แล้วจะพึงกล่าวว่า “พระสมณะ (พระพุทธองค์) กล่าวแล้วอย่างนี้; แต่สมณะทั้งหลายและพวกเรา จะกล่าวอย่างอื่น” ทั้งนี้!

“ซื่อนัน ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

(๖) ลูกอนภิกษุทั้งหลาย! จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ จะพึงประกาศการณ์ต่อศาสดาอื่น?

“ซื่อนัน ห้ามได้ พระเจ้าข้า!”

(๗) ลูกอนภิกษุทั้งหลาย! จะเป็นไปได้ไหมว่า พวกเธอ เมื่อรู้้อย่างนี้ เห็น้อย่างนี้ จะพึงเวียนกลับไปสู่การประพฤติชั่ววัตรโคตรหลงกลทั้งหลาย ตามแบบของสมณพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นอันมาก โดยความเป็นสาระ?

“ซื่อนั้น หามิได้ พระเจ้าข้า!”

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอจะกล่าวแต่สิ่งที่พวกเธอรู้เอง เห็นเอง
รู้สึกเองแล้ว เท่านั้น มิใช่หรือ

“อย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถูกแล้ว, คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย
เป็นผู้ที่เราเข้าไปแล้วด้วยธรรมนี้ อันเป็นธรรมที่บุคคลจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง
(สนหุฏฐิโก), เป็นธรรมให้คลายไม่จำกัดกาล (อกาลิโก), เป็นธรรมที่ควรเรียกกันมาคู่
(เอติปสุตติโก), ควรน้อมเข้ามาได้ตัว (โอปนเอโก), อันวิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน
(ปัจจุทั เวทิตุโพ วิญญูติ).

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! กำนักรากแล้ว : หมายถึงคำที่เราได้เคยกล่าวไว้
แล้วว่า “คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย! ธรรมนี้เป็นธรรมที่บุคคลจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง
เป็นธรรมให้คลายไม่จำกัดกาล เป็นธรรมที่ควรเรียกกันมาคู่ ควรน้อมเข้ามาได้ตน
อันวิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน” ดังนี้.

หมายเหตุสรุปรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นความหมายของอนิสงส์
อันประเสริฐที่สุด แห่งการเห็นปฏิจสมุปบาท ทั้ง ๘ อนิสงส์จริงๆ ว่าเมื่อรู้แล้ว :
จะไม่เกิดอุปัทวันตทวิ ๑, ไม่เกิดอปรันตทวิ ๑, ไม่เกิดความสงสัยวาระภทนในปัจจุบัน ๑,
ไม่ต้องจำใจกล่าวอะไรไปตามที่พระศาสดากล่าว ๑, ไม่ต้องรู้สึกรว่าตนกล่าวผิดไปจากที่พระ-
ศาสดากล่าว ๑, ไม่หันไปถือศาสนาอื่น ๑, ไม่เวียนกลับถึงวัฏระนคสัตตพัคคปรมาณ ๑,
และกล่าวไปตามที่ตนรู้สึกได้, อกาลิโก, บัณฑิตจึงเวทิตุโพวิญญูติ แก่ตัวเองเท่านั้น ๑;
เมื่อมองเห็นอนิสงส์เหล่านี้ ย่อมสนใจเพื่อทำให้แจ้งในปฏิจสมุปบาทอย่างยิ่ง.

**ผู้รับปฏิจลสมุปบาท โดยอาการแห่งอริยสังขันธ์
ย่อมสามารถก้าวล่วงปฏิจลสมุปบันธรรม^๑**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ส่วนสมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง ปรามรณะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งปรามรณะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือ
แห่งปรามรณะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งปรามรณะ;
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงปรามรณะเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ :
ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง ปาติ, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งปาติ, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งปาติ,
รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งปาติ; สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงปาติเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง ภพ, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งภพ, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งภพ,
รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งภพ; สมณะหรือพราหมณ์
เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงภพเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง อุปาทาน, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งอุปาทาน, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือ

๑. สุตฺตที่ ๑๖ ทสฺสรววชา นิทานสํยุคฺค นิทาน.จ. ๑๖/๔๔/๑๖, ถวสฺสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชววัน.

แห่งอุปาทาน, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอุปาทาน ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงอุปาทานเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : **ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง คตฺหา, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งคตฺหา, รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งคตฺหา, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งคตฺหา ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงคตฺหาเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : **ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง เวทนา, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งเวทนา, รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งเวทนา, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงเวทนาเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : **ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง ผัสสะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งผัสสะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งผัสสะ ; สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักก้าวล่วงผัสสะเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : **ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ย่อมรู้ทั่วถึง ซึ่ง สฬายตนะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสฬายตนะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งความดับไม่เหลือ

แห่งสพายนะ, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสพายนะ ;
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักกล่าวล่วงสพายนะเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ :
ข้อนเป็นฐานะที่จะมีได้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง นามรูป, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งนามรูป, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่ง
นามรูป, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งนามรูป; สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักกล่าวล่วงนามรูปเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : **ข้อนเป็น
ฐานะที่จะมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง วิญญาณ, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งวิญญาณ, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือแห่ง
วิญญาณ, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งวิญญาณ ; สมณะ
หรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักกล่าวล่วงวิญญาณเสียได้ แล้วดำรงอยู่ ดังนี้ : **ข้อนเป็น
ฐานะที่จะมีได้.**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่านั้น ย่อมรู้ทั่วถึง
ซึ่ง สังขาร ทั้งหลาย, รู้ทั่วถึง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร, รู้ทั่วถึง ซึ่งความคับไม่เหลือ
แห่งสังขาร, รู้ทั่วถึง ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงความคับไม่เหลือแห่งสังขาร ;
สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นหนอ จักกล่าวล่วงสังขารทั้งหลายเสียได้ แล้วดำรงอยู่
ดังนี้ : **ข้อนเป็นฐานะที่จะมีได้, ดังนี้ แต่,**

อันสืบของการถึงพร้อมด้วยทัฬหภูมิ^๑

สูตรที่ หนึ่ง

ครั้งหนึ่ง ที่พระเชตวัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเอาปสาธพระราชาอันผู้ขึ้นเล็กน้อย แล้วตรัสภิกษุทั้งหลายว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร
ผู้ใดคนหนึ่งที่เราซ้อนขึ้นด้วยปลายเส้นนี้ กับมหาปรุพินนี้ ช่างไหนจะมากกว่ากัน ?

“ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! มหาปรุพินนั้นแหละ เป็นดินที่มากกว่า. ผู้ใดคนหนึ่ง
ต่ำที่ทรงซ้อนขึ้นด้วยปลายพระขนนี้ เป็นของมีประมาณน้อย. ผู้หนึ่ง เมื่อนำเข้าไป
เทียบกับมหาปรุพิน ย่อมไม่ถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน ของ
มหาปรุพินนี้ ”.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อุปมาฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : สำหรับอริยสาวก
ผู้ถึงพร้อมด้วย (อัมมา) ทัฬหภูมิ เป็นบุคคลผู้พร้อมเฉพาะแล้ว, ความทุกข์ของท่าน
ส่วนที่สิ้นไปแล้ว หมกไปแล้วย่อมมากกว่า; ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย :
เมื่อนำเข้าไปเทียบกับกองทุกข์ที่สิ้นไปแล้ว หมกไปแล้ว ในกาลก่อน ย่อมไม่เข้าถึงส่วน
หนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน; กล่าวคือความสิ้นไปแห่งกองทุกข์
(ของพระโสดาบัน) ผู้เป็นสัตว์ที่ขจัดคุณพระ. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! การรู้พร้อมเฉพาะ

๑. สูตรที่ ๑-๑๐ อภิสมยวรรค อภิสมยสังยุตต์ นิทาน. ส. ๑๖/๑๖๒-๑๖๘/๓๑๑-๓๓๐, ทวิตถภิกษุ
ทั้งหลาย ที่เชตวัน.

ซึ่งธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวงอย่างนี้ **การได้เฉพาะซึ่งธรรมจัก**
เป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวงอย่างนี้.

สูตรที่ สอง

(สูตรที่สองและสูตรต่อไป เป็นสูตรที่กล่าวถึงประโยชน์ของความสมบรูณ์ด้วยทศสนิกฎี
แห่งกวนะเป็นพระโศคนัน เสด็จมาทักท้วงอภิชฌในส่วที่เป็นอุปไมย; ต่างกันแต่อุปมา ซึ่งทรงนำมา
ใช้เป็นเครื่องเปรียบเทียบแต่ละอุปมาขึ้นลำดับไป ในทุก ๆ สูตร ทั้งคู่ไม่ :-)

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนสระโบกขรณียาว ๕๐ โยชน์ กว้าง ๕๐
โยชน์ ลึก ๕๐ โยชน์ มีน้ำเต็มเสมอขอบ กาคิมได้สะดวก มีอยู่ ลำดับนั้น บุรุษพึง
จุ่มแล้วยกขึ้นมาซึ่งน้ำด้วยปลายแห่งใบหญ้าคา. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย
จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? น้ำที่บุรุษจุ่มแล้วยกขึ้นมาด้วยปลายแห่งใบหญ้าคา เป็น
น้ำที่มากกว่า หรือว่าน้ำในสระโบกขรณีนี้นั้นมากกว่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! น้ำในสระโบกขรณีนั้นแหละ เป็นน้ำที่มากกว่า.
น้ำที่บุรุษจุ่มแล้วยกขึ้นมาด้วยปลายแห่งใบหญ้าคา มีประมาณน้อย. น้ำนี้ เมื่อนำเข้าไป
เทียบกับน้ำในสระโบกขรณี ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งใน
แสน แห่งน้ำนั้น”. ... ฯลฯ

สูตรที่ สาม

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนแม่น้ำใหญ่เหล่านี้คือ แม่น้ำคงคา
แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภู แม่น้ำมที ไหลมาบรรจบกันในที่ใด ลำดับนั้น
บุรุษพึงนำน้ำขึ้นมาสองหรือสามหยด. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญ

ความซื่อนั้นว่าอย่างไร ? น้ำสองหรือสามหยดที่บุรุษนำขึ้นมา เป็นน้ำที่มากกว่า หรือว่า น้ำตรงที่แม่น้ำบรรจบกัน มากกว่า ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! น้ำตรงที่แม่น้ำบรรจบกันนั้นแหละ เป็นน้ำที่มากกว่า, น้ำสองหรือสามหยดที่บุรุษนำขึ้นมา มีประมาณน้อย. น้ำนี้ เมื่อนำเข้าไปเทียบกับน้ำ ตรงที่แม่น้ำบรรจบกัน ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งน้ำนั้น”. ... ฯลฯ...

สูตรที่ ๘

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนแม่น้ำเหล่านี้คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำ ยมนา แม่น้ำจิรวดี แม่น้ำสรวุ แม่น้ำมตี ไหลมาบรรจบกันในที่ใด น้ำนั้น พึงถึง ความสิ้นไป หมดไป ยังเหลืออยู่สองหรือสามหยด. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความซื่อนั้นว่าอย่างไร ? คือน้ำตรงที่แม่น้ำบรรจบกัน ซึ่งสิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว เป็นน้ำที่มากกว่า หรือว่าน้ำที่ยังเหลืออยู่สองหรือสามหยด มากกว่า ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! น้ำตรงที่แม่น้ำบรรจบกันซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว นั้นแหละ เป็นน้ำที่มากกว่า. น้ำที่ยังเหลืออยู่สองหรือสามหยด มีประมาณน้อย. น้ำนี้ เมื่อนำเข้าไปเทียบกับน้ำตรงที่แม่น้ำบรรจบกันซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงส่วน หนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งน้ำนั้น”. ... ฯลฯ...

สูตรที่ ๙

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนบุรุษพึงโยนก้อนหินมีประมาณเท่าเม็ด กระเบาเจ็ดก้อนลงไปบนมหาปฐพี. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอทั้งหลายจะสำคัญ

ความชื่อนั้นว่าอย่างไร? ก้อนดินมีประมาณเท่าเม็ดกระเบาเจ็ดก้อนที่บุรุษโยนลงไปแล้ว
นั้น เป็นดินมากกว่า หรือว่ามหาปฐพีมากกว่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! มหาปฐพีนั้นแหละ เป็นดินที่มากกว่า ก้อนดิน
มีประมาณเท่าเม็ดกระเบาเจ็ดก้อนที่บุรุษโยนลงไปแล้วนั้น มีประมาณน้อย. ดินนี้
เมื่อนำเข้าไปเทียบกับมหาปฐพี ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งใน
แสน แห่งมหาปฐพีนั้น”. ... ฯลฯ ...

สูตรที่ ๓๓

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนมหาปฐพีพึงถึงความสิ้นไปหมดไป
เหลือก้อนดินมีประมาณเท่าเม็ดกระเบาเจ็ดก้อน. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย
จะสำคัญความชื่อนั้นว่าอย่างไร? มหาปฐพีที่สิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว เป็นดินที่มากกว่า
หรือว่าก้อนดินมีประมาณเท่าเม็ดกระเบาเจ็ดก้อนที่ยังเหลืออยู่มากกว่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! มหาปฐพีที่สิ้นไปแล้วหมดไปแล้วนั้นแหละ เป็นดิน
ที่มากกว่า. ก้อนดินมีประมาณเท่าเม็ดกระเบาเจ็ดก้อนที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย.
ดินนี้เมื่อนำเข้าไปเทียบกับมหาปฐพีที่สิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย
ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งมหาปฐพีนั้น”. ... ฯลฯ ...

สูตรที่ ๓๔

ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษพองน้ำสองหรือสามหยกขึ้นจาก
มหาสมุทร. ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญความชื่อนั้นว่าอย่างไร?
น้ำสองหรือสามหยกที่บุรุษพองแล้ว เป็นน้ำที่มากกว่า หรือว่าน้ำในมหาสมุทรมากกว่า?

ว่าด้วยโทษและอนิสงส์เกี่ยวกับปฏิจจฯ

๔๓๕

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! น้ำในมหาสมุทรนั้นแหละ เป็นน้ำที่มากกว่า น้ำสองหรือสามหยกที่บุรุษนำขึ้นแล้ว มีประมาณน้อย. น้ำนี้ เมื่อนำเข้าไปเทียบกับ น้ำในมหาสมุทร ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งน้ำนั้น”. ... ฯลฯ ...

สูตรที่ แปด

ลูก่อณภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนมหาสมุทรซึ่งถึงความสิ้นไปหมดไป ยังเหลือน้ำอยู่สองหรือสามหยก. ลูก่อณภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย จะสำคัญ ความข้อนั้นว่าอย่างไร? ก็น้ำในมหาสมุทรซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว เป็นน้ำที่มากกว่า หรือว่าน้ำที่ยังเหลืออยู่สองหรือสามหยก มากกว่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! น้ำในมหาสมุทรซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้วนั้นแหละ เป็นน้ำที่มากกว่า. น้ำที่ยังเหลืออยู่สองหรือสามหยก มีประมาณน้อย. น้ำนี้ เมื่อนำเข้าไป เทียบกับน้ำในมหาสมุทรซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วน หนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งน้ำนั้น”. ... ฯลฯ ...

สูตรที่ เก้า

ลูก่อณภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษพึงโยนกรวดหินมีประมาณเท่าเม็ด พันธุ์ผักกาดเจ็ดเม็ดเข้าไปที่เทือกเขาหลวงชื่อนิมพานต์. ลูก่อณภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอ หลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร? กรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดเจ็ดเม็ด ที่บุรุษโยนเข้าไปนั้น เป็นของมากกว่า หรือว่าเทือกเขาหลวงชื่อนิมพานต์ มากกว่า?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เทือกเขาลงชื่อหิมพานต์นั้นแหละ เป็นสิ่งที่มากกว่า. กรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดเจ็ดเม็ดที่บุรุษโยนเข้าไป มีประมาณน้อย. กรวดหินนี้ เมื่อนำเข้าไปเทียบกับเทือกเขาลงชื่อหิมพานต์ ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งเทือกเขานั้น”. ... ฯลฯ ...

สุวาทิ สิบ

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เปรียบเหมือนเทือกเขาลงชื่อหิมพานต์ ฟังถึงความสิ้นไปหมดไป เหลือกรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดเจ็ดเม็ด. ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! พวกเธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร ? เทือกเขาลงชื่อหิมพานต์ซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว เป็นสิ่งที่มากกว่า หรือว่ากรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดเจ็ดเม็ดที่ยังเหลืออยู่ มากกว่า ?

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ! เทือกเขาลงชื่อหิมพานต์ซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้วนั้นแหละ เป็นสิ่งที่มากกว่า. กรวดหินมีประมาณเท่าเม็ดพันธุ์ผักกาดเจ็ดเม็ดที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย. กรวดหินนี้ เมื่อนำเข้าไปเทียบกับเทือกเขาลงชื่อหิมพานต์ซึ่งสิ้นไปแล้วหมดไปแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน แห่งเทือกเขานั้น”.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น : สำหรับขริยสาวกผู้ถึงพร้อมด้วย (สมมา) วิทยุ เป็นบุคคลผู้รู้เฉพาะแล้ว, ความทุกข์ของท่านส่วนที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ย่อมมากกว่า; ความทุกข์ที่ยังเหลืออยู่ มีประมาณน้อย : เมื่อนำเข้าไปเทียบกับกองทุกข์ที่สิ้นไปแล้ว หมดไปแล้ว ในกาลก่อน ย่อมไม่เข้าถึงส่วนหนึ่งในร้อย ส่วนหนึ่งในพัน ส่วนหนึ่งในแสน; กล่าวคือ ความสิ้นไปแห่ง

กองทุกข์ (ของพระโสคาบัน) ผู้เป็นลัทธิกับคฤพระ. ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! การรู้
พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม เป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวงอย่างนี้ การได้เฉพาะ
ซึ่งธรรมจกัฏ เป็นไปเพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวงอย่างนี้, ดังนี้ แล.

ผู้เสร็จกิจในปฏิจจนุปบาท ชื่อว่าผู้บรรลุนิพพาน ในปัจจุบัน^๑

ทุกก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งขันธ์และภพ ด้วยความเป็นผู้
ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิ
พานแล้วซึ่งนิพพานในภพธรรม” (ภิกษุขมณินพพานปุပ္กุโค).

ทุกก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งภพ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น
อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุนิพพานแล้วซึ่งนิพพาน
ในภพธรรม”.

ทุกก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งภพ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น

๑. สูตรที่ ๖ ขาฬารวรรค นิทานสังคฤกข์ นิทาน. ล. ๑๖/๒๒/๔๖, ภคณภิกษุรูปหนึ่ง ที่ระจวัน.

อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานใน
ทิวฐธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งอุปาทาน ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่น
ถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้ว
ซึ่งนิพพานในทิวฐธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งตัณหา ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น
อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพาน
ในทิวฐธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งเวทนา ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่น
ถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้ว
ซึ่งนิพพานในทิวฐธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะ
ความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งผัสสะ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น
อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรเพื่อจะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานใน
ทิวฐธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งสหายคณะ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งนามรูป ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งวิญญาณ ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งสังขารทั้งหลาย ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวธรรม”.

ดูก่อนภิกษุ! ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะความเบื่อหน่าย เพราะความคลายกำหนัด เพราะความดับไม่เหลือ แห่งอวิชชา ด้วยความเป็นผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น อยู่แล้วไซ้, ก็เป็นการสมควรที่จะเรียกภิกษุนั้นว่า “ภิกษุผู้บรรลุแล้วซึ่งนิพพานในทิวธรรม”, ดังนี้ แล.

อานิสต์สูงสุด (อนุปาภิเสสนิพนาน) ของการพิจารณาปัจฉิมสมุปบาทอย่างถูกต้อง

ครั้งหนึ่ง ที่พระเชตะวัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเรียกภิกษุทั้งหลาย ให้ตั้งใจฟังแล้ว ได้ตรัสด้วยความเลื่องว่า: “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ด้วยเหตุใดไฉนอ ภิกษุเมื่อพิจารณาปัจฉิมสมุปบาทเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ โดยประการที่พึง?”

ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ได้กราบทูลว่า: “เจ้าข้าพระองค์ผู้มีเจริญ! ขรमทั้งหลายของพวกข้าพระองค์ มีพระผู้มีพระภาคเป็นมูล มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง. ข้าแต่พระองค์ผู้มีเจริญ! เป็นการขอแล้วหนอ ขอให้ขรรุกแห่งภิกษุใน จงแจ้งแจ้งแก่พระผู้มีพระภาคเองเถิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังจากพระผู้มีพระภาคแล้ว จักทรงจำไว้” ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถ้าอย่างนั้น เธอทั้งหลาย จงฟังซึ่งธรรมนั้น, จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์, เราจักกล่าวมัน”.

ครั้นภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ทูลสนองรับพระดำรัสแล้ว, พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสด้วยคำเหล่านี้ว่า :-

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณาย่อมพิจารณาว่า “ทุกข์ มีอย่างมิใช่น้อยนานาประการ ย่อมเกิดขึ้นในโลก กล่าวคือ ขรามรณะ, โศก, ทุกข์นี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด (นิทาน)? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด (สมุทัย)? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด (ชาติ)? มีอะไรเป็นแดนเกิด (ภพ) หนอ? เพราะอะไรมี ขรามรณะจึงมี; เพราะอะไรไม่มี ขรามรณะจึงไม่มี”; ดังนี้. ภิกษุนั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า “ทุกข์ มีอย่างมิใช่น้อยนานาประการ ย่อมเกิดขึ้นในโลก กล่าวคือ

๑. สูตรที่ ๗ ทุกขวรรค ขณิกขณสูตร นิกาย. ส. ๑๖/๔๗/๑๔๘, ครั้นเรียกภิกษุทั้งหลาย ที่เชตะวัน.

ขรามรณะ ไคเล; **ทุกนั้น มีชาติเป็นเหตุให้เกิด**, มีชาติเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีชาติเป็นเครื่องกำเนิด, มีชาติเป็นแดนเกิด; เพราะชาติมี ขรามรณะจึงมี; เพราะชาติไม่มี ขรามรณะจึงไม่มี; ดังนี้. ภิกษุหนึ่ง ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งขรามรณะ ด้วย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งขรามรณะ ด้วย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งขรามรณะ ด้วย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงซึ่งธรรมอันสมควรแก่ความดับไม่เหลือแห่งขรามรณะ (ขรามรณโรธสารูปคามินี) ด้วย; และเป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างสมควรแก่ธรรม ด้วย. **ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง, กล่าวคือ เพื่อความดับไม่เหลือแห่งขรามรณะ.**

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า **“ก็ ชาติ นี้ อะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? มีอะไรเป็นแดนเกิด? เพราะอะไรมี ชาติจึงมี; เพราะอะไรไม่มี ชาติจึงไม่มี”** ดังนี้. ภิกษุหนึ่งพิจารณาอยู่ ย่อมรู้ประจักษ์อย่างนี้ว่า **“ชาติ มีภพเป็นเหตุให้เกิด, มีภพเป็นเครื่องก่อให้เกิด, มีภพเป็นเครื่องกำเนิด, มีภพเป็นแดนเกิด; เพราะภพมี ชาติจึงมี; เพราะภพไม่มี ชาติจึงไม่มี”**; ดังนี้. ภิกษุหนึ่ง ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งชาติ ด้วย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งชาติ ด้วย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งชาติ ด้วย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึงซึ่งธรรมอันสมควรแก่ความดับไม่เหลือแห่งชาติ (ชาติโรธสารูปคามินี) ด้วย; และเป็นผู้ปฏิบัติแล้วอย่างสมควรแก่ธรรม ด้วย. **ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง, กล่าวคือ เพื่อความดับไม่เหลือแห่งชาติ.**

.....

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า
 “ก็ ภพ นี้มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? ... ฯลฯ ... ก็ อุปาทาน นี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด?
 ... ฯลฯ ... ก็ คัมภีร นี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? ... ฯลฯ ... ก็ เวทนา นี้
 มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? ... ฯลฯ ... ก็ สัมผัส นี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? ... ฯลฯ ...
 ก็ สภาพตนะ นี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? ... ฯลฯ ... ก็ นามรูป นี้ มีอะไรเป็นเหตุ
 ให้เกิด? ... ฯลฯ ... ก็ วิญญาณ นี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? ... ฯลฯ ...

ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ข้ออื่นยังมีอีก : ภิกษุเมื่อพิจารณา ย่อมพิจารณาว่า
 “ก็ สังขารทั้งหลาย เหล่านี้ มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด? มีอะไรเป็นเครื่องก่อให้เกิด?
 มีอะไรเป็นเครื่องกำเนิด? มีอะไรเป็นแดนเกิด? เพราะอะไรมี สังขารทั้งหลายจึงมี;
 เพราะอะไรไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี”; ทั้งนี้. ภิกษุนั้น พิจารณาอยู่ ย่อมรู้ประจักษ์
 อย่างนี้ว่า “สังขารทั้งหลาย มีอวิชชาเป็นเหตุให้เกิด, มีอวิชชาเป็นเครื่องก่อให้เกิด,
 มีอวิชชาเป็นเครื่องกำเนิด, มีอวิชชาเป็นแดนเกิด; เพราะอวิชชา มี สังขารทั้งหลายจึงมี;
 เพราะอวิชชาไม่มี สังขารทั้งหลายจึงไม่มี”; ทั้งนี้. ภิกษุนั้นย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่ง สังขาร
 ทั้งหมด ท้าย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่งสังขาร ท้าย; ย่อมรู้ประจักษ์
 ซึ่งความคับไม่เหลือแห่งสังขาร ท้าย; ย่อมรู้ประจักษ์ ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึง
 ซึ่งธรรมอันสมควรแก่ความคับไม่เหลือแห่งสังขาร ท้าย; และเป็นผู้ ปฏิบัติแล้วอย่าง
 สดสวยแก่ธรรม ท้าย. ทุกก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนี้ เราเรียกว่า เป็นผู้ปฏิบัติ
 เพื่อความดับทุกข์โดยชอบ โภคประการทั้งปวง, กล่าวคือ เพื่อความคับไม่เหลือ
 แห่งสังขาร.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นรุษบุคคลผู้ เข้าถึงแล้วซึ่งกวีชรา (อวิชชาโค) ถ้าเขาปรุงแต่งซึ่งสังขารอันเป็นบุญ ญาณวาทก็เข้าถึงซึ่งวิบากอันเป็นบุญ; ถ้าเขาปรุงแต่งซึ่งสังขารอันมิใช่บุญ, ญาณวาทก็เข้าถึงซึ่งวิบากอันมิใช่บุญ; ถ้าเขาปรุงแต่งซึ่งสังขารอันเป็นอนเอยชา ญาณวาทก็เข้าถึงซึ่งวิบากอันเป็นอนเอยชา.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อวิชชาภิกษุละได้แล้ว วิพชาเกิดขึ้นแล้ว ในกาลใด; ในกาลนั้น ภิกษุนั้น, เพราะความสํารอกออกโดยไม่เหลือแห่งอวิชชา เพราะการเกิดขึ้นแห่งวิพชา, ย่อม ไม่ปรุงแต่งซึ่งอภิสังขารอันเป็นบุญ; ย่อมไม่ปรุงแต่งซึ่งอภิสังขารอันมิใช่บุญ; ย่อม ไม่ปรุงแต่งซึ่งอภิสังขารอันเป็นอนเอยชา; เมื่อไม่ปรุงแต่งอยู่, เมื่อไม่ก่อพร้อมอย่างยังอยู่, เธอย่อม ไม่ถือมั่นสิ่งไรๆในโลก; เมื่อไม่ถือมั่นอยู่, เธอย่อม ไม่สะดุ้งหวาดเสียว; เมื่อไม่สะดุ้งหวาดเสียวอยู่, เธอย่อม ปรีติพพานเฉพาะตน นั้นเทียว. เธอย่อมรู้ประจักษ์ว่า “ชาติสิ้นแล้ว, พรหมจรรย์อันเราอยู่จบแล้ว, กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว, กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก” ดังนี้.

ภิกษุนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ประจักษ์ว่า “เวทนานั้น ไม่เที่ยง อันเราไม่สยบมัวเมาแล้ว อันเราไม่เพลิดเพลินเฉพาะแล้ว” ดังนี้. ภิกษุนั้น ถ้าเสวยสุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยทุกขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น; ถ้าเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็เป็นผู้ปราศจากกิเลสเครื่องร้อยรัดแล้ว เสวยเวทนานั้น.

ภิกษุหนึ่ง เมื่อเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ” ดังนี้. เมื่อเช่นนั้น เสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ” ดังนี้. ภิกษุหนึ่ง ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่เพิลลเพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็น ในอรรถภาพนี้เอง; สรรพทั้งหลายจักเหลืออยู่; จนกระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย”.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนบุรุษยกหม้อที่ยังร้อนออกจากเตาเผาหม้อวางไว้ที่พื้นดินอันเรียบ ไอร้อนที่หม้อนั้นพึงระงับหายไป ในทันทีเอง กระเบื้องทั้งหลายก็เหลืออยู่, นี่ฉันใด; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในกรณีนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีกายเป็นที่สุครอบ” ดังนี้. เมื่อเช่นนั้น เสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เราเสวยเวทนาอันมีชีวิตเป็นที่สุครอบ” ดังนี้. ภิกษุหนึ่ง ย่อมรู้ประจักษ์ว่า “เวทนาทั้งหลายทั้งปวง อันเราไม่เพิลลเพลินเฉพาะแล้ว จักเป็นของเย็นในอรรถภาพนี้เอง; สรรพทั้งหลายจักเหลืออยู่; จนกระทั่งถึงที่สุครอบแห่งชีวิต เพราะการแตกทำลายแห่งกาย” ดังนี้.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย จะสำคัญความข้อนั้นว่าอย่างไร; คือ ภิกษุผู้พิจารณา พึงปรุ้งแต่งปัญญาภิสังขาร, หรือว่า พึงปรุ้งแต่งอุปปัญญาภิสังขาร, หรือว่า พึงปรุ้งแต่งอนุตตปัญญาภิสังขาร, บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

ว่าด้วยโทษและอนิสงส์เกี่ยวกับปฏิจจ.

๔๕๘

เมื่อสังขารทั้งหลาย ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งสังขาร โดยประการทั้งปวง,
วิญญาณพึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

เมื่อวิญญาณ ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งวิญญาณ โดยประการทั้งปวง, นามรูป
พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

เมื่อนามรูป ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งนามรูป โดยประการทั้งปวง, สฬายตนะ
พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

เมื่อสฬายตนะ ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งสฬายตนะ โดยประการทั้งปวง,
ผัสสะพึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

เมื่อผัสสะ ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งผัสสะ โดยประการทั้งปวง, เวทนา
พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า!”

เมื่อเวทนา ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งเวทนา โดยประการทั้งปวง, คัมภี
 พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

เมื่อคันหา ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งคันหา โดยประการทั้งปวง, อุปาทาน
 พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

เมื่ออุปาทาน ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งอุปาทาน โดยประการทั้งปวง, ภา
 พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

เมื่อภพ ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งภพ โดยประการทั้งปวง, ชาติพึงปรากฏ
 บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

เมื่อชาติ ไม่มี, เพราะความคับแค้นแห่งชาติ โดยประการทั้งปวง, ปรานรณะ
 พึงปรากฏ บ้างหรือหนอ ?

“ไม่เป็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า !”

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ถูกแล้ว ถูกแล้ว. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอ
ทั้งหลาย จงสำคัญ จงเชื่อซึ่งข้อนี้ ไว้อย่างนั้นเถิด. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เธอ
ทั้งหลาย จงปลงซึ่งความเชื่อ ในข้อนี้ อย่างนั้นเถิด; จงเป็นผู้หมดความเคลือบ
แคลงสงสัยในข้อนี้เถิด; นั่นแหละที่ผู้คนทั้งหลายจะ, ตั้งนี้ แล.

อุปกริณีในปฏิจธสมุปบาท เป็นอุคฆบรุณ^๑

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็ภิกษุเป็นผู้พิจารณาไกรถวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ
เป็นอย่างไรเล่า?

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในกรณีนี้ ย่อมพิจารณาไกรถวญธรรม โดย
ความเป็นธาตุ, ย่อมพิจารณาไกรถวญธรรม โดยความเป็นธาตุคณะ, ย่อมพิจารณา
ไกรถวญธรรม โดยความเป็นปฏิจธสมุปบาท. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเป็นผู้
พิจารณาไกรถวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ อย่างนั้นแล.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะ ๗ ประการ^๒ (ของชั้น
ทั้งห้า) เป็นผู้พิจารณาไกรถวญธรรมโดยวิธี ๓ ประการ เราเรียกว่าภิกษุผู้ เกณฑ์
อยู่จบพรหมจรรย์ เป็นอุคฆบรุณ ในธรรมวินัยนี้.

๑. สูตรที่ ๕ อุปายวรรค ขนฺธ. ตี. ๑๗/๑๐/๑๒๔, ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตวัน.

๒. ฐานะ ๗ ประการ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ๑, สมุทฺธิแห่งรูปเป็นคณ ๔, นิโรธแห่ง
รูปเป็นคณ ๑, นิโรธคามินีปฏิปทาแห่งรูปเป็นคณ ๑, อัสสาสะแห่งรูปเป็นคณ ๑, อาทินวะแห่งรูปเป็นคณ ๑,
นิสสระณะแห่งรูปเป็นคณ ๑, ส่วนรายละเอียดพึงทราจดูในหัวข้อว่า “การพิจารณาตถาวรรณ
คามวิธีปฏิจธสมุปบาทกระทั้งวาระสุดท้าย” ซึ่งอยู่ที่หน้า ๓๓๖ แห่งหนังสือเล่มนี้.

หมายเหตุผู้รวบรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า มีคำแปลพิเศษอยู่
คำหนึ่ง คือคำว่า “โกศล” คำนี้เก่าเป็นในศาสนาอื่นบางศาสนา หมายถึงผู้บรรลู่ไภวดีหรือ
ปรมาत्मะ อันเป็นจุดหมายปลายทางของการประพฤติพรหมจรรย์แห่งศาสนานั้น ๆ. ในที่นี้
เข้าใจว่าถึงถึงการบรรลู่ชีพพหวนันท์เทียบกับโกศลหรือปรมาत्मะนั้นเอง คงจะไม่ใช่
เป็นเพียงคำวิเศษณ์ ที่เคยแปลกันว่า ทั้งสิ้น ดั่งแจ้ง ล้วน หรืออย่างเดียว ตามแบบ
เรียนไวยาควณ.

บัณฑิต คือผู้ฉลาดในปัจจัยสมุปบาท^๑

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภยทัฬหส ไท ๆ ก็ตาม ที่จะเกิดขึ้น, ทั้งหมดนั้น
ย่อมเกิดขึ้นจากคนพาล; ย่อม ไม่เกิดขึ้นจากบัณฑิต.

อุปัทวันตทัฬหส ไท ๆ ก็ตาม ที่จะเกิดขึ้น, ทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้น
จากคนพาล; ย่อม ไม่เกิดขึ้นจากบัณฑิต.

อุปถรรพทัฬหส ไท ๆ ก็ตาม ที่จะเกิดขึ้น, ทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้น
จากคนพาล; ย่อม ไม่เกิดขึ้นจากบัณฑิต.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนไฟอันลุกโผลงขึ้นแล้วจากเรือนอันทำ
ด้วยไม้หรือด้วยหญ้าก็ตาม ย่อมจะไหม้ได้แม้กระทั่งเรือนยอดที่มีปูอันฉาบแล้วทั้งขึ้น
และลง มีเครื่องยึดประคองแน่นหนา มีช่องประตูและหน้าต่างอันเปิดสนิท, ชื่อนั้นใด;
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ชื่อนี้ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน คือ ภยทัฬหส ไท ๆ ก็ตาม ที่จะเกิดขึ้น,

๑. พุทธศาสนสาร ฉบับพุทธศักราช ๒๕๒๖/๑๖๖, ๑๖๗/๒๓๕, ๒๔๕, ๒๕๖, ๒๕๗, ๒๕๘, ๒๕๙, ๒๖๐, ๒๖๑, ๒๖๒, ๒๖๓, ๒๖๔, ๒๖๕, ๒๖๖, ๒๖๗, ๒๖๘, ๒๖๙, ๒๗๐, ๒๗๑, ๒๗๒, ๒๗๓, ๒๗๔, ๒๗๕, ๒๗๖, ๒๗๗, ๒๗๘, ๒๗๙, ๒๘๐, ๒๘๑, ๒๘๒, ๒๘๓, ๒๘๔, ๒๘๕, ๒๘๖, ๒๘๗, ๒๘๘, ๒๘๙, ๒๙๐, ๒๙๑, ๒๙๒, ๒๙๓, ๒๙๔, ๒๙๕, ๒๙๖, ๒๙๗, ๒๙๘, ๒๙๙, ๓๐๐, ๓๐๑, ๓๐๒, ๓๐๓, ๓๐๔, ๓๐๕, ๓๐๖, ๓๐๗, ๓๐๘, ๓๐๙, ๓๑๐, ๓๑๑, ๓๑๒, ๓๑๓, ๓๑๔, ๓๑๕, ๓๑๖, ๓๑๗, ๓๑๘, ๓๑๙, ๓๒๐, ๓๒๑, ๓๒๒, ๓๒๓, ๓๒๔, ๓๒๕, ๓๒๖, ๓๒๗, ๓๒๘, ๓๒๙, ๓๓๐, ๓๓๑, ๓๓๒, ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๓๕, ๓๓๖, ๓๓๗, ๓๓๘, ๓๓๙, ๓๔๐, ๓๔๑, ๓๔๒, ๓๔๓, ๓๔๔, ๓๔๕, ๓๔๖, ๓๔๗, ๓๔๘, ๓๔๙, ๓๕๐, ๓๕๑, ๓๕๒, ๓๕๓, ๓๕๔, ๓๕๕, ๓๕๖, ๓๕๗, ๓๕๘, ๓๕๙, ๓๖๐, ๓๖๑, ๓๖๒, ๓๖๓, ๓๖๔, ๓๖๕, ๓๖๖, ๓๖๗, ๓๖๘, ๓๖๙, ๓๗๐, ๓๗๑, ๓๗๒, ๓๗๓, ๓๗๔, ๓๗๕, ๓๗๖, ๓๗๗, ๓๗๘, ๓๗๙, ๓๘๐, ๓๘๑, ๓๘๒, ๓๘๓, ๓๘๔, ๓๘๕, ๓๘๖, ๓๘๗, ๓๘๘, ๓๘๙, ๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๒, ๓๙๓, ๓๙๔, ๓๙๕, ๓๙๖, ๓๙๗, ๓๙๘, ๓๙๙, ๔๐๐, ๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๓, ๔๐๔, ๔๐๕, ๔๐๖, ๔๐๗, ๔๐๘, ๔๐๙, ๔๑๐, ๔๑๑, ๔๑๒, ๔๑๓, ๔๑๔, ๔๑๕, ๔๑๖, ๔๑๗, ๔๑๘, ๔๑๙, ๔๒๐, ๔๒๑, ๔๒๒, ๔๒๓, ๔๒๔, ๔๒๕, ๔๒๖, ๔๒๗, ๔๒๘, ๔๒๙, ๔๓๐, ๔๓๑, ๔๓๒, ๔๓๓, ๔๓๔, ๔๓๕, ๔๓๖, ๔๓๗, ๔๓๘, ๔๓๙, ๔๔๐, ๔๔๑, ๔๔๒, ๔๔๓, ๔๔๔, ๔๔๕, ๔๔๖, ๔๔๗, ๔๔๘, ๔๔๙, ๔๕๐, ๔๕๑, ๔๕๒, ๔๕๓, ๔๕๔, ๔๕๕, ๔๕๖, ๔๕๗, ๔๕๘, ๔๕๙, ๔๖๐, ๔๖๑, ๔๖๒, ๔๖๓, ๔๖๔, ๔๖๕, ๔๖๖, ๔๖๗, ๔๖๘, ๔๖๙, ๔๗๐, ๔๗๑, ๔๗๒, ๔๗๓, ๔๗๔, ๔๗๕, ๔๗๖, ๔๗๗, ๔๗๘, ๔๗๙, ๔๘๐, ๔๘๑, ๔๘๒, ๔๘๓, ๔๘๔, ๔๘๕, ๔๘๖, ๔๘๗, ๔๘๘, ๔๘๙, ๔๙๐, ๔๙๑, ๔๙๒, ๔๙๓, ๔๙๔, ๔๙๕, ๔๙๖, ๔๙๗, ๔๙๘, ๔๙๙, ๕๐๐, ๕๐๑, ๕๐๒, ๕๐๓, ๕๐๔, ๕๐๕, ๕๐๖, ๕๐๗, ๕๐๘, ๕๐๙, ๕๑๐, ๕๑๑, ๕๑๒, ๕๑๓, ๕๑๔, ๕๑๕, ๕๑๖, ๕๑๗, ๕๑๘, ๕๑๙, ๕๒๐, ๕๒๑, ๕๒๒, ๕๒๓, ๕๒๔, ๕๒๕, ๕๒๖, ๕๒๗, ๕๒๘, ๕๒๙, ๕๓๐, ๕๓๑, ๕๓๒, ๕๓๓, ๕๓๔, ๕๓๕, ๕๓๖, ๕๓๗, ๕๓๘, ๕๓๙, ๕๔๐, ๕๔๑, ๕๔๒, ๕๔๓, ๕๔๔, ๕๔๕, ๕๔๖, ๕๔๗, ๕๔๘, ๕๔๙, ๕๕๐, ๕๕๑, ๕๕๒, ๕๕๓, ๕๕๔, ๕๕๕, ๕๕๖, ๕๕๗, ๕๕๘, ๕๕๙, ๕๖๐, ๕๖๑, ๕๖๒, ๕๖๓, ๕๖๔, ๕๖๕, ๕๖๖, ๕๖๗, ๕๖๘, ๕๖๙, ๕๗๐, ๕๗๑, ๕๗๒, ๕๗๓, ๕๗๔, ๕๗๕, ๕๗๖, ๕๗๗, ๕๗๘, ๕๗๙, ๕๘๐, ๕๘๑, ๕๘๒, ๕๘๓, ๕๘๔, ๕๘๕, ๕๘๖, ๕๘๗, ๕๘๘, ๕๘๙, ๕๙๐, ๕๙๑, ๕๙๒, ๕๙๓, ๕๙๔, ๕๙๕, ๕๙๖, ๕๙๗, ๕๙๘, ๕๙๙, ๖๐๐, ๖๐๑, ๖๐๒, ๖๐๓, ๖๐๔, ๖๐๕, ๖๐๖, ๖๐๗, ๖๐๘, ๖๐๙, ๖๑๐, ๖๑๑, ๖๑๒, ๖๑๓, ๖๑๔, ๖๑๕, ๖๑๖, ๖๑๗, ๖๑๘, ๖๑๙, ๖๒๐, ๖๒๑, ๖๒๒, ๖๒๓, ๖๒๔, ๖๒๕, ๖๒๖, ๖๒๗, ๖๒๘, ๖๒๙, ๖๓๐, ๖๓๑, ๖๓๒, ๖๓๓, ๖๓๔, ๖๓๕, ๖๓๖, ๖๓๗, ๖๓๘, ๖๓๙, ๖๔๐, ๖๔๑, ๖๔๒, ๖๔๓, ๖๔๔, ๖๔๕, ๖๔๖, ๖๔๗, ๖๔๘, ๖๔๙, ๖๕๐, ๖๕๑, ๖๕๒, ๖๕๓, ๖๕๔, ๖๕๕, ๖๕๖, ๖๕๗, ๖๕๘, ๖๕๙, ๖๖๐, ๖๖๑, ๖๖๒, ๖๖๓, ๖๖๔, ๖๖๕, ๖๖๖, ๖๖๗, ๖๖๘, ๖๖๙, ๖๗๐, ๖๗๑, ๖๗๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๕, ๖๗๖, ๖๗๗, ๖๗๘, ๖๗๙, ๖๘๐, ๖๘๑, ๖๘๒, ๖๘๓, ๖๘๔, ๖๘๕, ๖๘๖, ๖๘๗, ๖๘๘, ๖๘๙, ๖๙๐, ๖๙๑, ๖๙๒, ๖๙๓, ๖๙๔, ๖๙๕, ๖๙๖, ๖๙๗, ๖๙๘, ๖๙๙, ๗๐๐, ๗๐๑, ๗๐๒, ๗๐๓, ๗๐๔, ๗๐๕, ๗๐๖, ๗๐๗, ๗๐๘, ๗๐๙, ๗๑๐, ๗๑๑, ๗๑๒, ๗๑๓, ๗๑๔, ๗๑๕, ๗๑๖, ๗๑๗, ๗๑๘, ๗๑๙, ๗๒๐, ๗๒๑, ๗๒๒, ๗๒๓, ๗๒๔, ๗๒๕, ๗๒๖, ๗๒๗, ๗๒๘, ๗๒๙, ๗๓๐, ๗๓๑, ๗๓๒, ๗๓๓, ๗๓๔, ๗๓๕, ๗๓๖, ๗๓๗, ๗๓๘, ๗๓๙, ๗๔๐, ๗๔๑, ๗๔๒, ๗๔๓, ๗๔๔, ๗๔๕, ๗๔๖, ๗๔๗, ๗๔๘, ๗๔๙, ๗๕๐, ๗๕๑, ๗๕๒, ๗๕๓, ๗๕๔, ๗๕๕, ๗๕๖, ๗๕๗, ๗๕๘, ๗๕๙, ๗๖๐, ๗๖๑, ๗๖๒, ๗๖๓, ๗๖๔, ๗๖๕, ๗๖๖, ๗๖๗, ๗๖๘, ๗๖๙, ๗๗๐, ๗๗๑, ๗๗๒, ๗๗๓, ๗๗๔, ๗๗๕, ๗๗๖, ๗๗๗, ๗๗๘, ๗๗๙, ๗๘๐, ๗๘๑, ๗๘๒, ๗๘๓, ๗๘๔, ๗๘๕, ๗๘๖, ๗๘๗, ๗๘๘, ๗๘๙, ๗๙๐, ๗๙๑, ๗๙๒, ๗๙๓, ๗๙๔, ๗๙๕, ๗๙๖, ๗๙๗, ๗๙๘, ๗๙๙, ๘๐๐, ๘๐๑, ๘๐๒, ๘๐๓, ๘๐๔, ๘๐๕, ๘๐๖, ๘๐๗, ๘๐๘, ๘๐๙, ๘๑๐, ๘๑๑, ๘๑๒, ๘๑๓, ๘๑๔, ๘๑๕, ๘๑๖, ๘๑๗, ๘๑๘, ๘๑๙, ๘๒๐, ๘๒๑, ๘๒๒, ๘๒๓, ๘๒๔, ๘๒๕, ๘๒๖, ๘๒๗, ๘๒๘, ๘๒๙, ๘๓๐, ๘๓๑, ๘๓๒, ๘๓๓, ๘๓๔, ๘๓๕, ๘๓๖, ๘๓๗, ๘๓๘, ๘๓๙, ๘๔๐, ๘๔๑, ๘๔๒, ๘๔๓, ๘๔๔, ๘๔๕, ๘๔๖, ๘๔๗, ๘๔๘, ๘๔๙, ๘๕๐, ๘๕๑, ๘๕๒, ๘๕๓, ๘๕๔, ๘๕๕, ๘๕๖, ๘๕๗, ๘๕๘, ๘๕๙, ๘๖๐, ๘๖๑, ๘๖๒, ๘๖๓, ๘๖๔, ๘๖๕, ๘๖๖, ๘๖๗, ๘๖๘, ๘๖๙, ๘๗๐, ๘๗๑, ๘๗๒, ๘๗๓, ๘๗๔, ๘๗๕, ๘๗๖, ๘๗๗, ๘๗๘, ๘๗๙, ๘๘๐, ๘๘๑, ๘๘๒, ๘๘๓, ๘๘๔, ๘๘๕, ๘๘๖, ๘๘๗, ๘๘๘, ๘๘๙, ๘๙๐, ๘๙๑, ๘๙๒, ๘๙๓, ๘๙๔, ๘๙๕, ๘๙๖, ๘๙๗, ๘๙๘, ๘๙๙, ๙๐๐, ๙๐๑, ๙๐๒, ๙๐๓, ๙๐๔, ๙๐๕, ๙๐๖, ๙๐๗, ๙๐๘, ๙๐๙, ๙๑๐, ๙๑๑, ๙๑๒, ๙๑๓, ๙๑๔, ๙๑๕, ๙๑๖, ๙๑๗, ๙๑๘, ๙๑๙, ๙๒๐, ๙๒๑, ๙๒๒, ๙๒๓, ๙๒๔, ๙๒๕, ๙๒๖, ๙๒๗, ๙๒๘, ๙๒๙, ๙๓๐, ๙๓๑, ๙๓๒, ๙๓๓, ๙๓๔, ๙๓๕, ๙๓๖, ๙๓๗, ๙๓๘, ๙๓๙, ๙๔๐, ๙๔๑, ๙๔๒, ๙๔๓, ๙๔๔, ๙๔๕, ๙๔๖, ๙๔๗, ๙๔๘, ๙๔๙, ๙๕๐, ๙๕๑, ๙๕๒, ๙๕๓, ๙๕๔, ๙๕๕, ๙๕๖, ๙๕๗, ๙๕๘, ๙๕๙, ๙๖๐, ๙๖๑, ๙๖๒, ๙๖๓, ๙๖๔, ๙๖๕, ๙๖๖, ๙๖๗, ๙๖๘, ๙๖๙, ๙๗๐, ๙๗๑, ๙๗๒, ๙๗๓, ๙๗๔, ๙๗๕, ๙๗๖, ๙๗๗, ๙๗๘, ๙๗๙, ๙๘๐, ๙๘๑, ๙๘๒, ๙๘๓, ๙๘๔, ๙๘๕, ๙๘๖, ๙๘๗, ๙๘๘, ๙๘๙, ๙๙๐, ๙๙๑, ๙๙๒, ๙๙๓, ๙๙๔, ๙๙๕, ๙๙๖, ๙๙๗, ๙๙๘, ๙๙๙, ๑๐๐๐.

ทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นจากกณพาล; ย่อมไม่เกิดขึ้นจากบัณฑิต. อุบัติหะทั้งหลายใด ๆ ก็ตาม ที่จะเกิดขึ้น, ทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นจากกณพาล; ย่อมไม่เกิดขึ้นจากบัณฑิต. อุปสรรคทั้งหลายใด ๆ ก็ตาม ที่จะเกิดขึ้น, ทั้งหมดนั้น ย่อมเกิดขึ้นจากกณพาล; ย่อมไม่เกิดขึ้นจากบัณฑิต.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุนี้แหละ กณพาลจึงชื่อว่า ผู้มีภัยเฉพาะหน้า, บัณฑิตจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีภัยเฉพาะหน้า; กณพาลจึงชื่อว่า ผู้มีอุปัทพะ, บัณฑิตจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีอุปัทพะ; กณพาลจึงชื่อว่า ผู้มีอุปสรรค, บัณฑิตจึงชื่อว่า ผู้ไม่มีอุปสรรค.

ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุย่อมไม่มีจากบัณฑิต, อุบัติหะย่อมไม่มีจากบัณฑิต; อุปสรรค ย่อมไม่มีจากบัณฑิต. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลาย พึงทำในใจว่า “เราทั้งหลาย จักเป็นบัณฑิต”, ทั้งนี้. ทุก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอทั้งหลาย พึงสำเหนียกไว้อย่างนี้ แล.

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ครุติพระพุทธานุญาตแล้ว, พระอานนท์ ได้ทูลถามว่า กณจะเป็นผู้มีมลทิน (บัณฑิตผู้ประกอบไปด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา) ได้ด้วยเหตุแห่งไร? ได้ครุติตอบว่า ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือเป็นผู้ฉลาดในธาตุด้วย เป็นผู้ฉลาดในอายตนะด้วย ในปฏิจสนูปาทกด้วย ในฐานะและฐานะด้วย. สำพริบความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจสนูปาทกนั้น พระอานนท์ได้ทูลถามสืบไป ดังนี้ว่า :-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! ภิกษุควรจะได้คำนึงว่า ผู้ฉลาดในปฏิจสนูปาทก ด้วยเหตุเพียงเท่าไร พระเจ้าข้า?”

ทุก่อนอานนท์! ภิกษุในภพนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า “เพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้จึงมี; เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น; เพราะสิ่งนี้ไม่มี, สิ่งนี้จึงไม่มี; เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้, สิ่งนี้จึงดับไป : ข้อนี้ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ :-

เพราะมีวิชาเป็นปัจจัย	จึงมีสังขารทั้งหลาย;
เพราะมีสังขารเป็นปัจจัย	จึงมีวิญญาณ;
เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย	จึงมีนามรูป;
เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย	จึงมีสฬายตนะ;
เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย	จึงมีผัสสะ;
เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย	จึงมีเวทนา;
เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย	จึงมีคันหา;
เพราะมีคันหาเป็นปัจจัย	จึงมีอุปาทาน;
เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย	จึงมีภพ;
เพราะมีภพเป็นปัจจัย	จึงมีชาติ;

เพราะมีชาติเป็นปัจจัย. ขรรณณะ โสกะไรเทวะทุกขะโหมนัสอุปายาส
ทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งต้นนี้ ย่อมมี ด้วยอาการ
อย่างนี้.

เพราะความจงกลายดับไป โดยไม่เหลือแห่งวิชชาที่นั่นนั่นเห็ชว, จึงมี
ความดับแห่งสังขาร;

เพราะมีความดับแห่งสังขาร	จึงมีความดับแห่งวิญญาณ;
เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ	จึงมีความดับแห่งนามรูป;
เพราะมีความดับแห่งนามรูป	จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ;
เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ	จึงมีความดับแห่งผัสสะ;
เพราะมีความดับแห่งผัสสะ	จึงมีความดับแห่งเวทนา;
เพราะมีความดับแห่งเวทนา	จึงมีความดับแห่งคันหา;

เพราะมีความคับแค้นหยาบ จึงมีความคับแค้นอุปาทาน;

เพราะมีความคับแค้นอุปาทาน จึงมีความคับแค้นภพ;

เพราะมีความคับแค้นภพ จึงมีความคับแค้นชาติ;

เพราะมีความคับแค้นชาติอันแล ปราโมทย์ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัส-
อุปายาสทั้งหลายจึงดับสิ้น : ความคับแค้นแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมี ภัยอาการอย่างนั้น”
ดังนี้.

ดูก่อนอานนท์! ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ภิกษุควรจะได้คำนึงว่า **ผู้ฉลาดใน
ปัจจุสมุปบาท.**

มหาอุปคตสูตรรวม : ผู้ศึกษาพึงสังเกตให้เห็นว่า ความเป็นมัลลิกานั้น
เป็นได้ เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่าง หมายความว่า ทั้ง ๕ อย่างนั้น แม้ต่างกัน
แต่อย่างทางตัวหนึ่งคือ แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ยังแทนกันได้ เพราะฉลาดในธาตุ ก็คือรู้อาตุ
ทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งปัจจุสมุปบาท ทั้งฝ่ายสมุทวารและนิโรธวาร, (ดังที่กล่าวไว้ใน
ในหัวข้อที่ว่า “คนเกิดดับแห่งทุกข์-โรค-ชรา มรณะ” แห่งหมวดที่ ๕ เป็นต้น)
นั่นเอง; การฉลาดในอายตนะ ก็คือฉลาดในกาวจรวังไม่ให้เกิด “อวิชชาสามัคคี” เพราะการ
กระทบทางอายตนะ, (ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่ว่า “ปัญูปาทกนัยน์ไม่อาจจะเกิด เมื่อ
รู้เท่าทันเวทนาในปัจจุสมุปบาท” แห่งหมวดที่ ๖ เป็นต้น); จึงการฉลาดในฐานะ
และฐานะด้วยแล้ว, จึงหมายถึงฉลาดในปัจจุสมุปบาท ในฐานะที่เป็นทางเกิดทุกข์ และ
ทางดับทุกข์ โดยตรง, (ดังที่กล่าวไว้ในหัวข้อที่ว่า “การพิจารณาปัจจัยในภายใน
คือการพิจารณาปัจจุสมุปบาท” แห่งหมวดที่ ๖ เป็นต้น) อีกนั่นแหละ; ดังนั้น แม้
พระองค์จะทรงใช้คำปริกขีว่า “ด้วย” แทนที่จะใช้คำว่า “หรือ” ในเมื่อตรัสถึงคุณธรรม
๔ ประการ ที่ว่าความเป็นอนันตภัยต่อกัน; ในข้อนี้ของเรื่องนี้, ก็ย่อมหมายความว่า
รู้อย่างเดียวกันทั้ง ๕ อย่าง.

สำหรับ “ความเป็นผู้ฉลาดในปัจจุสมุปบาท” เท่าที่ตรัสไว้ไฉน, เรียกได้ว่า ครบถ้วนแล้วหรือ. ใจความพิสดาร ย่อมมีคือนัยต่าง ๆ ดังที่ได้รวบรวมมาไว้ทั้งหมดแล้ว ในหนังสือเล่มนี้. ยิ่งในอภิมหบัญญ (ฉบับสังคณี ๓๔/๓๓๒/๘๕๒). ตัวคนแล้ว อธิบาย ท้าวว่า “ปัจจุสมุปบาทกุสสตา” ไว้สั้นนักเดียว, คือไม่มีกล่าวถึงนิโรธวาร, และไม่มีคำแนะนำ ซึ่งเป็นหัวใจของปัจจุสมุปบาท ที่เรียกว่ากฎอหปปัจจยตาว่า “อิติ อิมสมิ สติ อิหิ โหติ ... วลา ... อิมสฺส นิโรธา อิหิ นินฺชณฺติ” เอย.

๔๕ หมวดที่เจ็ด จบ